

Марко Грушевський

ДИТИНА У ЗВІЧАЯХ І ВІРУВАННЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Зміст

<i>Катерина Ющенко.</i> Переднє слово	6
<i>Іван Франко.</i> Рецензія на працю М. Грушевського "Дитина в звичаях і віруваннях українського народу"	8
ПРИ НАДІЇ	9
Родичі не мають дітей і журяться тим	10
Вагітність	11
Як впізнати, що жінка завагітніла (поступки)	12
Час нагітності. Назви, Звичай	13
Як почиваються родичі, коли жінка зайшла на дитину	14
Як поводяться люди з вагітною і що про це говорять	15
Як поводиться жінка, що вже почулась	18
Хлопець чи дівчина?	19
Важка жінка. Що їй можна і чого не можна робити	21
Про дитину, коли ще її на світі не було	24
Жінка "на днях"	29
ПОЛОГИ	31
Хто може бабувати (приймати пологи)	32
Приготування до пологів	33
Злоги і пологи	37
Як поводиться в хаті, де є пологи	41
Оповідання про важкі пологи	42
Дитина на поперек	44
Принескування голови й інших частин тіла новонародженої дитини	45
Примітки під час пологів	45
Съомачата	50
Жінка на другому світі	50
ВІД НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ ДО ВИВОДИН	51
Родини. Балачки з нагоди родин	52
Молитування	56
Куми. Незаконне дитя приносить кумам щастя	59
Хрестини	62
Зливки	67
Похрестини	68
Виводини	69
Обмінчата	70
Оповідання про відміну	71
ДИТИНА В ПЕРШИМ РОЦІ	73
Дитина до часу, коли навчиться сидіти	74
Найбільше ходять коло дітей і люблять їх матері	75
Цікавість до дитини	75
Сповивання й колисання	75
Колисанки	76
Купіль	79
Заходи коло маленьких дітей	79

Іжа дитини	80
Замітки про дитину до півроку	82
Розмови про дітей	82
Дитину вчать сидіти. Сидушки	83
Дитина починає лазити	85
Гости. Гостинці	87
Потішки і забави	88
Одяг	91
Дитина вчиться ходити	91
Дитину привчають проситися	93
Дитина в часі, коли вже ходить	94
Забавки та іграшки	96

ДИТИНА В ДРУГІМ РОЦІ

Як кажуть на дитину в другому році	103
Дитяча мова. Турбота про розвиток дитини	105
Мови про дитину, що учається говорити	108
Розмови про дітей на селі	109
Вірування про те, як дитина росте	109
Діти і релігія	109
Забавки та іграшки	112

ДИТИНА В ТРЕТЬІМ РОЦІ

Етапи розвитку	118
Дитяча самостійність і самодостатність	118
Гостинці	118
Розваги	119
Оповідання про ранніх дітей. Перші обов'язки	121
Діти не шанують батька	122
Забавки та іграшки	124

ДИТИНА В ЧЕТВЕРТИМ РОЦІ

Гостинці	130
Дитяча цікавість	130
Пропини і покарання. Дитяча відача	131
Оповідання про те, як Фортик ходив до Панаса у Київ на науку	133
Обов'язки і можливості	134
Дитячий одяг	134
Образки з життя малих дітей	134
Забавки та іграшки	136
Зимові забави	140

ДИТИНА В П'ЯТИМ РОЦІ

Обов'язки	148
Пострижини	151
Дитячі примовляння	151
Дитячі передражнювання	153
Забавки та іграшки	156

МОРОКИ

Морока з мишкою	168
Морока з сирого шелюгу чи лозини	168
Морока з паличок (сірників)	169
Морока на шийку до батога	169
Морока з пояса (рознетлюватися)	169
Морока з пояса (вузол розв'язати)	170
Морока з ременя	171
Загадка-морока (зробити дві петлі за один раз)	172
Морока-“баранець”	173
Загадка-морока (зробити два вузли на одному поясі)	174

МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ	175
Пищалка з самого мишію	176
Пищалка з жита	176
Смисток (свищик)	176
Пищалка з ріжком	177
Пищик з дерева	177
Пищалка з листка	178
Дудка з гарбуза	178
Дудка з лозової або шелюгової кори	179
Сонілка	179
Вигран	180
Цимбали з очерету	180
Скрипка з очеретинок	181
Балабайка	181
Дзизкавка	182
Дзизкавка з очеретини	182
ІНТУІТИВНА ПСИХОЛОГІЯ СЕЛЯНСЬКОГО ЖИТТЯ	183
Як відчують дітей від дитячої мови	184
Діти бивають нещасні через недогляд родичів	184
Дотепні й недотепні діти	185
Розмови про недотепних дітей	185
Матері передчувають, що буде з дитини	186
Калічки	188
Заходькуваті діти	189
Плач дитини віщує нещасти	190
Розмови про заходькуватих дітей	190
Балачка про дитячу шкоду	191
Діти балакають самі до себе	191
Старуни. Мовчунни. Прожери. Нишки	192
Діти-заброди	193
Діти-віщуни	195
Родичі тішаться дитиною	195
Родичі розпещують дітей	196
Як обманюють дітей	197
Дитячі дорікання	197
Дитячі хвороби. Народні методи лікування	198
Замовляння	201
Смерть і похорон малої дитини	202
Люди жаліють дитини	203
Діти приходять на світ проти волі родичів.	
Жура і сварні через дітей	203
Чому не хочуть мати дітей	203
Як поводяться ті, що не хочуть дітей, і ті, що їх бажають	204
Оповідання про вихованців	205
Чоловік і жінка радяться, чи приймати	
заброду-дитину за свою	206
Теперішні вжитки з дітьми	206
Дотепні висловлювання про дітей	207
Бездітний услугує сімейним	208
Коли кінчиться дитячий зріст	208
І велике дитя буває як янгол	209
<i>Бібліографія, складена З. Кузелю</i>	210
ПРО КНИЖКУ ТА ЇЇ АВТОРА	215
<i>Ярослава Левчук. Післямова</i>	216
Від упорядників	231
<i>Микола Кучеренко. Життєпис Марка Грушевського</i>	232
Відомості про авторів висловлювань, розміщених на полях	247
Список ілюстрацій	249

I. ФРАНКО

Рецензія на працю “Дитина в звичаях і віруваннях українського народу”

Матеріали з південної Київщини, зібрав Mr. Г.,* обробив д-р Зенон Кузеля (Матеріали до української етнографії, т. VIII, Львів, 1906, стор. 220+VI); т. IX, Львів, 1907.

Отсє перший том пребагатої збірки матеріалу про дітей в українському селі: вірування й забобони, гігієна й спосіб виховання, забави й щоденні заняття, становище в родині і в громаді — все це просліджено від перших об'явів вагітності матері тиждень за тижнем, рік за роком аж до парубоцтва й дівочення. Матеріал збирано на досить тісній території містечка Суботова і сусідніх слобід, та проте комплекс його завдяки уважливості збирача і його широї прихильності до життя народного виншов такий багатий, що ні в якім письменстві нема подібної книги з таким різноманітним матеріалом, хіба є будуть такі компенсії, як Плоссові** "Das Kind" та "Das Weib in der Volkskunde" і подібні до них зводи матеріалу з різних країв і народів. Таку збірку зумів наш збирач згромадити тільки завдяки своїм близьким і сердечним зносинам з селянами, причому йому вдалося притягти цілий гурт до обсервування і записування всього того, що доторкається дітей, по чому на гуртових сходинах усі такі записи ще раз прочитувано, пропірювано і доповнювано і аж тоді занесено в книгу. Так була доконана незвичайна собі анкета, що може служити покажчиком того, до чого при відповіднім поступуванні з простими селянами можна довести всякі такі пошукування на полі не лише етнології, але, приміром, також на полі статистики.

Матеріал, зібраний д-р Зенон Кузеля тим способом, що до кожного важнішого моменту в студіях над українською дитиною додавав або пояснення про етнографічні зв'язки цього моменту з міжнародними чи місцевими явищами в різних краях і у різних народів, або реєстри книжок, де говориться про такі самі явища. Таким способом зроблено все, що може дати сучасний стан науки для дослідження і вистудіювання тих явищ, таких многоважливих для розуміння традиції і життєвих звичок народу. Цілість обійтися буде три або чотири отакі томи.

Отсє другий том многоцінних матеріалів про літину, зібраних д-ром Г. і впорядкованих д-ром Кузелею. Сей том обіймає дитяче житє від першого року аж до того часу, коли діти перестають бути дітьми. На гарний і незвичайний живо та ріжньосторонньо змальований образ того дітського віку складається ся 108 оповідань, списаних із уст народу... [...] в оповіданнях українських селян про дітей скрізь видно велику ніжність чуття і пильну увагу до найдрібніших відрухів їх молодої душі. Все те, не говорячи про розкішну мову, надає матеріалові д-р Г. велику наукову і літературну стійкість.

Цитується за: Франко Іван. Зібрання творів; у 50 т. — Т. 37. Уперше надруковано в "Літературно-науковому вістнику", 1907, № 38, кн. 5. ЛНВ. — Київ—Львів, 1907. — Кн. XII. — Том XL (на другу книгу).

* Mr. Г. — Марко Грушевський.

** Плоссе Герман-Генріх — німецький педіатр і антрополог. Франко має на увазі його праці: "Дитина в звичаях і моралі народу" (1876) і "Жінка в природознавстві і народознавстві" (1895).

ПРИ НАДІЇ

Того чоловіка та ще й на світі немає, ще не зародивсь він од батька та од матері, ще й не побралися собі молоді, а про його скілько то тої мови у людей, скілько думки та гадки! А річ ведуть наче він уже й є, наче він уже щось робить у світі. Тільки що стали розбирати, де той чоловік береться і яка тому причина, і насилу ще обісмілились ходити одно до одного хлопчик та дівчина, а вже й ті собі заходи знаходить проти чоловіка, щоби не зародився він у їх, щоби не наробыла, бува, та дитина, що ще й нема її ніде, їм слави та біди якої. А то, бува, й про те рахуються собі, чи гаразд, чи не гаразд, що родяться отак ті діти. Що якби інакше ті люди народжались у світі? Радячись отак, спитають самих себе, чи добре їм самим, що на світі живуть, і чи дякують вони своїм батькові та матері рішим, що їх на світ зродили. Отак все більше про се собі думають, як ще й не побралися. Поберуться, і вже готове в їх є усе.

Родичі не мають дітей і журяться тим

От як поберуться та довгенько поживуть, а діток нема — тоді вже, гляди, й шкодують за ними, що мов нема на кого і добра свого зоставить, як, нé дай Боже, повмирають. Поживуть далі — годків там з десять, діток нема, а розжилися вже гаразд, до батьківського добра й свого придано чимало. Батько і мати повмирали. Зостались самі. Тепер ще дужче підступає до їх морока, як бути без дітей. Хоч би одно по славі Господа — наслідника якого, “Як от у тих, де їх і годувати бракує чим, то їх чимален'ко є, а нам Бог не дав”. І почнеться вередування та ремствування на тих дітей, чом таки їх немає. Зверне з піввику обом, уже й журяться, а деколи і плачуть, і жаліються усім своєю бідою. Оце під свято і почнуть собі міркувати. Вже в думці ходить матір'ю і могоричі п'є за могоричами, родини, хрестини, а там весілля, і часом і за внуками могорич уже п'ється в голові. Хоча цього і не виказують словами, а в думці воно є. Може, як яка, то й не втерпити, і вголос комусь почне, щоб легше душі було. І овечки осьде пригоняться з паши, і з хури повернеться наймит, а вона все мріє про свою дитину: і втіха з неї, і поміч, і догляне на старості, й буде кому і худібку, і ґрунтесь заставити.

Розпитують і в циган, і в страників захожих, що його робити, щоби Бог таки помилував, хоч на старість послав утіху. Шукають обрікання та ліки всякі.

Хоча буває, правда, так, що ті, хто своїх дітей не має, чужих ще гірше не люблять і лають за їх людей, що мають дуже багато дітей та старців наплоджують.

Люди таки хотуть мати нащадка через те, що так воно в ізтурі людській природжене, щоб таки нащадків мати. Воно ж радіє душа, як бачить, що ще і в неї корінь не підсох. Ще будуть віти і в неї. Колись то всі це знали, дітками раділи дуже і плакали,

з картини

як не було нащадка. То вже тепер настало, що, може, таких з десяточ та і є на усю слободу. Бо природи не заглушиш у собі, бо знаєш, що це святе бажання — мати нащадка, і як не має, то побивається дуже і до Бога обертається, щоб Бог послав дитину. Через це, хоч і дуже рідко, а де-де та й почуєш, що свекруха вже плачує, як дітей не мають, або і самі, як мають, то на других нападають, що так робити не можна, щоб діти вигублять. І щасливіший той чоловік, що має дітей, ніж той, що не має.

Вагітність

Різні люди є, різні очі мають, різний час переходятя. Старі матері були такі знаючі, уважні до всього, розказували нам про те, що діялося за старих часів. І не женили, поки всьому не наватять як слід, і заміж не видавали. А невісток перш за все по-научують, хто б там що не казав. Є такі невістки, що ще до

Буя собі діл та баба,
З давнього давна, у гай
над ставом.
Удвох собі на хуторі жили.
Як літочок двос,
Усюди обос.
Ше змалечку удвох ягнят
пасли.
А потім побралися,
Худоби ліждалися,
Прицбали хутір, став і млин,
Садок у гай розтели
І пасіку чималу —
Весього нальвали.
Та літочок у іх бігма,
А смерть з косою за плечима.

Хто ж іх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спом'яне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину
І згадає, дякуючи,
Як своя дитина?..

Тарас Шевченко

Свята Катерина. Чернігівщина.
Імовірно початок XIX ст.
На Катерину (з 6 на 7 грудня)
дівчата ворожили на суджених,
їй молилися молоді жінки

* Тут і далі див. *Бібліографію* наприкінці книжки (с. 210—214).

** Тут і далі подано етнологічний коментар Зенона Кузелі (меншим кеглем, між двома рисками).

заміжжя усьому вже навчилися. Добре, коли знає усе: як коло діток ходити, коли з'являться, як уbezпечитись від усього, що хтось навмисне поробить.

Молоді чоловіки стали тепер такі, що на те все не зважають і нічому не вірять, кажуть — “баб’яні вигадки”. Але як кому що станеться чи як дорогу перейде нечиста жінка або зайде у садок чи на хрестини, то зараз і присяде. Лихо навчити і до баби звернутись.

Від часу, коли жінка почується з дитиною, розпочинається для неї цілком нове життя. Будиться незнані почуття, приходить нові гадки, змінюються ставлення до довколишніх людей, — в ній зароджується і виростає молоде створіння. Вагітність — це час у житті жінки, який абсорбує її психічні та фізичні сили, це період, у якому вона мусить стати невільницею вродженої материнської любові. Мимо усіх болів і прикостей не завмирає в ній ніколи туга за дитиною, туга за нащадком, туга, яка робить неплідні подружжя ненасливими й незадоволеними.

Дивне пошанування перед вагітною жінкою відоме навіть у найбільш диких народів, які в інших випадках не знають милосердя і співчуття для твої самої особи. Про неї шкуються не тільки її чоловік і родина, а й усе оточення, кероване інстинктивним страхом, подлом і співчуттям.

Мати дітей — це нормальне бажання жінки й узагалі людей, незалежно від соціального стану й освіти, навіть до певної міри без огляду на економічне становище. Не дивно тому, що так багато тратиться труду, щоб привести щасливо свою надію на світ і не пошкодити її жодним чином. Життя матері — це повсякчасний страх, бажання убеџити і виховати потомство.

Сердечного ставлення близьких зазнає українка, хоч приkre економічне становище не дає їй особливого полегшення. Бачимо, як гарно поводиться чоловік їз вагітною жінкою, коли подружжя живе щасливо і обое бажають бачити свою дитину. Відколи жінка почується, носить її чоловік соломою і воду, не дозволяє заходжуватися коло тиждіні роботи (Милорадович)*, залишає її ліпшу біку. На харчування звертали дуже пильну увагу, а щоб викликати добрий апетит, давали вагітній сорок кусників хліба, зібраних у жебраків (Сумцов, Авдеев). У цей час у родині припиняються лайки і сварки, бо жіні потрібен спокій (Кайндл, 4)**.

Як відзначати, що жінка завагітніла (поступки)

Як жінка завагітніє, то кажуть, що вона на поступках. Так само і про дитину кажуть, що воно на поступках було. Чого так, невідомо. Якщо спитати про це, то скажуть: “Мабуть, через те, що усе підступас та й підступас на ту дитину, поки так і вилупиться, звинуйте, воно”.

Дехто каже замість “поступки” — “зачаття”, але серед просічних людей такого не чути. Після Миколая Зимового за три дні до Ганинного Зачаття можна почути замість “поступків” слово “зачаття”, бо усі це свято знають і пильнують, щоб не працювати тоді.

Тижнів через п'ять або й шість, а найчастіше на шостому тижні, як ще тільки на дитину благословилось, усе ще будуть казати “поступки”. І жінка не сховається тепер од людей. А до цього часу вона лише сама здогадуватиметься та, може, хатні.

Як стає жінка на поступках, то ніби зів’яне та прихворіє. Коли хвалиться яка, що нездорова, то вже й угадують: “Це з поступків її стало”. Всі вже знають, що як жінці чогось дуже заманеться, то через те, що вона на поступках. Кажуть:

“Схотілось, як на поступки” або “Ну й допавсь, наче на поступках”, як комусь дуже чогось схочеться і як допадеться до цього. І неодмінно далуть, чого попросить вагітна. Іншому то й за гроши не дадуть, а такій жінці одразу — не сперечатимуться. Часом не здогадаються, чого то вона просить у них, і пошкодують дати, а потім згадають: “Це ж, мабуть, вона через те й просила, що їй на поступки пішло уже, а ми не дали”. Тоді доженуть її, якщо вже пішла, або й до хати її одішлють і вибачаться перед нею. Дуже білкаються, як не здогадаються, що це через те їй пристало попросити; або, коли й знають, чого вона просить, та не мають того, що просить. “Боже мій! а вона ж на поступках, а ми так і одправили її!” А ще люди вірять, як не дати чого така жінка попросить, то з'являється нечисть усяка у них в одежі, у скрині: міль, шашлі. Або і без цього лиха сама одежа і всякий крам, який є, чи й полотно пропаде ні за що.

Інколи жінка сама розповідає, що в неї почало пекти й у животі щось наче здіймається. Більше ніяк і не впізнають, що на поступки заходить, бо немає якихось помітних змін аж до шостого тижня. Буває деколи, трохи живіт заболить. А на шостому тижні зайде на поступки, стане важко й захочеться їсти так, що зроду не втерпиш, треба його десь дістати. Як найстися добре того, що скортіло, тоді вже його не хотітиметься, а все кортітиме чогось кисленського од самих поступок, аж поки не “почується”.

Чи первістка вона буде, чи за другими вже покладами, ознаки ті самі. У первістки повинно все це, як нове, почуватися прикріше.

У народі відомо кілька способів, щоб дізнатися, чи настала вагітність. Важливою ознакою є зміна психічного стану жінки, швидка втомлюваність, неприємний присmak у роті, слабкість у м'язах, спрага тощо (Schmidt, 487).

Загальновідомий такий спосіб: до мідної посудини вливають сечу жінки, викидають голку й чекають до ранку. Коли голка має червоні крапки, то вагітність безсумнівна (Грінцевич, 65). Грінцевич заспідчує ще й інші способи, коли:

жінка, потерши очі, має гарячі повіки, то певно вагітна;
її кров спадає на дно посудини, наповненої водою;
сеча жовкне;
сеча, змішана з білим вином, стає подібною на відвар бобів;
сеча, закоркована у пляшці, залишає дрібні клапті при переніжуванні.
Загальновідомою ознакою є також плями на обличці.

Час вагітності. Назви. Звичай

Із шостого тижня од поступок і до пологів вважають жінку вагітною. Здоровій жінці байдуже, — незчується, коли й виносить, і важкою робить не бойтися, і єсть усе підряд. А як нездрова, то вже важче виношувати. Часом скривиться або до їжі не дуже охоча буде.

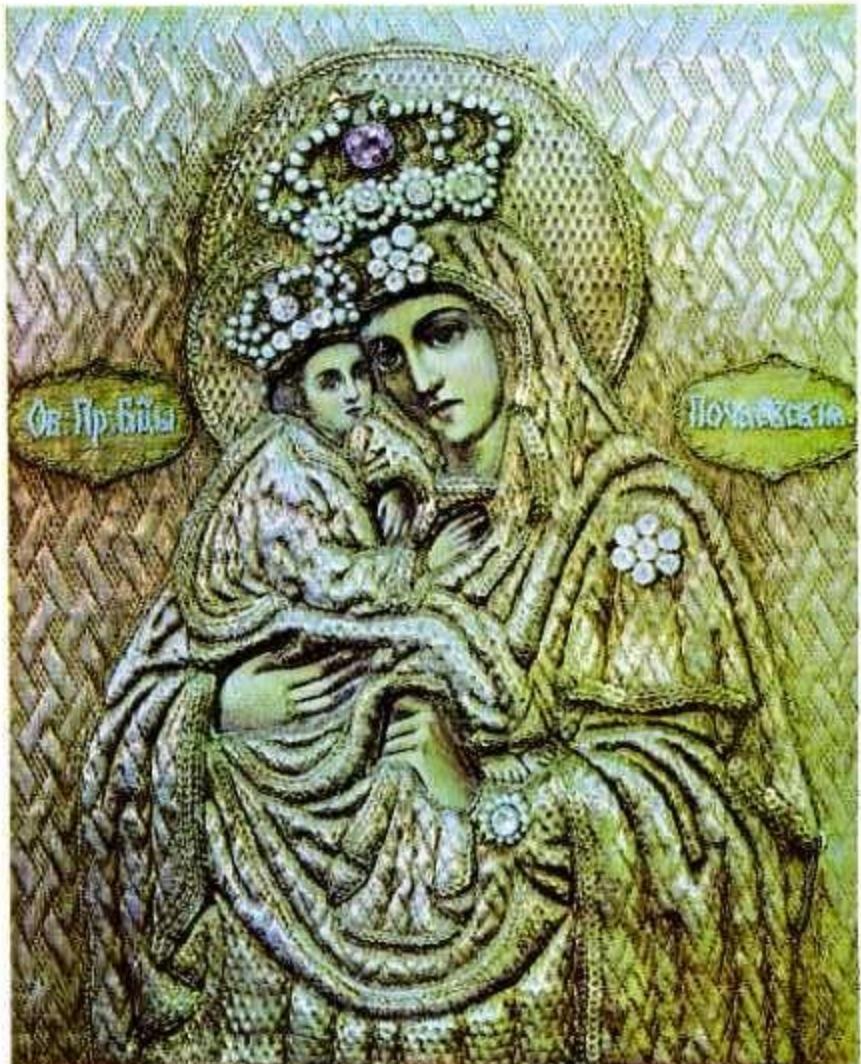
Цей жіночий час найтихіший — лише думки снуються всяки. Кожна дівчина, ще як кукли мостить, про це вже надумалась доволі; а стала дівувати, то знає, як то матерям доводиться, поки виносять в собі ту людину. То вже як стане сама на цій порі, то не буде ніщо їй страшне.

Природа своїми таємничими буквами записує в тілі людини всю історію безсмертної душі, і цей лівій літопис природи передається з покоління в покоління, від батьків до дітей, внукам і правнукам, урізноманітнюючись, розвиваючись, змінюючись без кінця під впливом життя людини в історії.

Костянтин Ушинський

Знамення. Полтавщина. Імовірно перша пол. XIX ст.

*Чудотворна Почаївська ікона
Богородиці Ніжності.
Київ. XVIII ст.*

Тисячоліттями родина була
найміцнішою ланкою
суспільства і найефективнішим
засобом збереження
і успадкування культури народу.

... Із розповсюдженням
нуклеарних і неповних сімей
постає питання: неваже головні
чарунки суспільства будуть
зведені до найпростіших форм
і культурне багатство, которым
вони колись відзначались,
поступиться перед сирою
одноманітністю? Можливо,
незмінно творчий

і непередбачуваний разом
люстри заличену сьогодні
до болючого процесу пошуку
нових форм існування
в суспільстві, що зрештою
призведе до гармонії між
родинними обов'язками
та особистою свободою.

"Кур'єр ЮНЕСКО"

Є, правда, такі, що вирости у батька, без матері або в наїмах, їх не пускали нікуди, і в хаті нікого нема. То такій в цей час ніякovo якось робиться і тяжкі думки навноються. Часом, кажуть, і сниться усячина — негарне щось або дуже страшне чи незвичайне. Тоді стараються люди знаючі, шепочуть, виливають або знімають пристріт. Але таких дуже мало у слободі нашій.

Кажуть, що є страхополохи зроду: така вродиться, що й свого тіла боиться і соромиться всячини. Кажуть, що як печальник (така слабість) є у жінки, то завдає собі вона жалю. Така жінка, як стане вагітною, то буде незвичайно якось поводитися. Вона не дуже схожа на других молодиць; чогось тікає од людей, і гурту не держиться, і невесела, хоч і гості будуть. Ну, а вже як вагітною ходить, то й не питай. Важко з такою жінкою у хаті. Добре, що хоч небагато їх. Більше таких, що вагітною і не змарніє, і не буде замислюватися дуже.

Як почиваються родичі, коли жінка зайшла на дитину

Тільки зайде на поступки, жінка одразу скаже чоловікові. Навіть якщо не любилися, коли одружувались, чи сердились чогось одне на одне, а не втерпити, щоб не похвалитися

чоловікові. А як похвалиться, що вже вона вагітна, то хоч би й як сердились і не любились, а він зрадіє, і, буває, помиряється після цього. Обернеться якось душа у нього, часом то й надовго. Стануть більше поважати одне одного. Найчастіше, коли це вперше на поступках вона. Вони й удруге так водиться, та тоді вже звичніше. Через те й кажуть батьки та матері, щоб одружувались: "Хоч і не знається, а поживут, дітей на лад заведуть" або "Хоч не до душі, як поберуться, дітки будуть — помирятися", "Дітки зголублять, як будете жити і розживетесь на них". А часом так: висватають і знехотя поберуться, а дітки настануть і живуть, як у ладу! Тому й радіють так на поступках, бо обом стане гарно на душі, мабуть, що вони вже батьками будуть. Найбільше це буває, як у згоді й у достатках живуть та ще як уперше поступки.

Од як помітить молодиня, що вагітна, похвалиться, порадіють, і більше не думають про це. Може, ще перемовляться собі удвох. І звичаїв при поступках нема ніяких.

Нема й такого, щоб бабу звали ще на поступках, щоб дитину наперед угадати. Про це кожна ще дівкою знала і вже не шкавиться цим. Хіба побалакає, чи справді це вже поступки у неї, чи ні. Може, десь і між чоловіками про це говориться. Довідаються, що вже на поступках, та й живуть далі, як Бог дастъ. Хіба ще коли випаде нагода — похвалиться молодиня сусідці добрій або подружі чи матері, як є, та як трапиться, то, може, й бабі якій признається про себе і діцю розпитається у неї: чи не робили чого люди у цей час у давницю і чи їй не треба чого зробити? Хитріша дівка чи молодиця знає, звичайно, її од уроків, і од полегкості. Звісно, що всім жінкам вагітним і з малими діточками треба усе при собі носити за лізом. Хитріша, то не забуде одмовитися нишком, як де зайде балачка про неї або погана людина зачепить по дорозі. А як ненароком хто накине оком і щось подумає таке погане або її скаже, то на те є за лізом; і деякі з ним і не розлучаються ніколи. В світі так не проживеш: усікі є люди й очі, і час всякий; треба й знати, щоб прожити, а хто не знає, ні за що гинутиме.

Як поводяться люди з вагітною і що про це говорять

Як вагітніє жінка, то не думає про те, що доведеться їй стерпіти. Лише часом каже, що чоловікам легше Бог призначив, або: "А я б не хотіла чоловіком бути". А то ще й радіють, що матиме дитину. На своє жіноцтво не жалуються і закону свого тримаються. Чоловіки ще й шанобливіше поводяться з жінками, ніж з дівками. Може, зрідка хтось жінку міняв на дівку, але й то, ховаючись од людей і своєї совісті. Гірко стає, якщо нема де подітися людині з дітьми, але то інше: чоловіки люблять череватих жінок, а череваті жінки не ремствують за це ні на себе, ні на Бога. Це, на думку людей, не грішне, не стидке, не погане і не осоружне, а величність наче є.

У житті дотримується вагітна жінка певних звичаїв. Од людей її пошана, скрізь свобода і ніяких заборон нема. Лише такі жінки не бажають іти у волость, на скарги, зводини, не понесуть і дитини хрестити, як просять їх у куми, і не присягаються. Божитися не будуть, кажуть — не можна. "Як ото вона таки присягається і ходить такою, як таки вона божиться ото!" — додають люди, бо всі бояться, щоб Бог її не скарав чи її дитини.

Скрізь можна жінці бути, але й тут треба знати закон.

Марія одного вечора сказала:

— Корію! Матимемо знов...

— Малого? Нелобре тобі?

Знізнула плечима.

— Ни, Корію. Мені добре.

Але праця надходить, знов не могтиму досить робити...

А у нас же стільки праці...

— Шо й кажеш, умерти не буде часу?

— Смійся. Вилічилася дні, і виходить якраз на жнива...

— Ну і що ж? Все тоді родить — земля і ти. Чого ж дивуєшся?..

Нічого, жінко. Земля наша велика... Заселий, засипай людьми. Аби лиши люди були:

Улас Самчук

Квіти біля хати

На похоронах, як уже їй хочеться бути, бо рідний хтось чи друг помер, то як починають похорон правити, треба її вийти з хати, щоб не чути "вічної пам'яті", як стануть співати пони. І не можна у домовину заглядати, бо тоді вона дуже затужить, то щоб чого не трапилось. А як часом не остережеться її заглянене у домовину, то буде лихо.

А що й через те, кажуть, не можна, що як зачує "вічну пам'ять", то вродиться у неї бридке, неохайнє, юродиве, трохи несповна розуму й "до пам'яті ніколи не прийде". Не можна її лягтися такій жінці та нічого незаконного робити.

Шодо звичаїв, то не беруть у пазуху крашанок, солі й грошей, бо не годиться. Не повинна підперізуватися крайкою, бо гріх душити дитини.

Як же поводяться хатні з вагітною молодицю?

Як є в сім'ї хтось, окрім чоловіка та жінки, батьки чи брати й сестри, то з поступків до пологів, увесь час вагітності однаково її ставлять на хазяйській роботі. Лише вже як череватою стане, то кожен почне з більшою повагою дивитися на неї. Якось так стається, що ніби старшою в сім'ї вона стає й повага до неї з'являється. І сердитий буде хтось із сім'ї, а вже не так гринає на неї, особливо, як це вона вперше ходить череватою. За наступними — то вже й не дивно, що поважають: вже вона більше жила й більше лиха знала. Звісно, як хороша людина зачереватіє, то її ще більше тоді люблять, жаліють; і навіть як не дуже любима молодиця завагітніє, а її тоді знайдеться ласка для неї.

Батьки приязніше до неї ставляться й у роботі допомагають: кухоль із водою подають або її коли треба до сусідів, то хтось її підмінить. Якщо далеко кудись або важке щось робити і є кому

Родина Семена Олійника з дружиною та дітьми. Київщина, м. Гостомель. Фото 1908 р.

Родина Івана Касенка, потомственного козака, колишнього сотенного. Лівобережна Київщина, с. Гоголів. Фото 1905 р.

замінити, то замінить, а як не схоче, то хтось збоку скаже: "А тобі нема й сорому підмінить, самому зробить без неї!" Проте на це не зважають молодиці й не ждуть, щоб хтось за них щось зробив. Але в добрій хаті не повинно бути так. Свекруха часом не пікодує — хіба дуже люба її невістка, але це не скрізь, — бо давно вже її хотілось, щоб уся її робота перейшла до невістки. То тут уже, кажуть люди, треба розуміти синові. Часом дніми невістка в хаті або й більше, тоді вже й наче ухиляється від роботи; часом і сварка здійметься. Але недовго так буває, бо старші один за одним oddіляються від батьків і братів, а неодруженні брати часом самі допомагають невістці. Якщо б'є чоловік вагітну жінку, — а буває і таке, — то батьки, чи брати, та й люди соромлять його: "Ти б же таки поглянув на неї, чи в тебе душі чи Бога немає. Ти ж знаєш, яка вона, а ще й б'еш!" Брати, буває, обороняють словами або й силою.

Сусідки, молодиці все знають одна про одну, бо кожна про себе все чисто розкаже. Є такі, що криються, бояться хвалитися про себе, щоб не трапилось чого. Та й матері про них так само непрямо кажуть, що ось тоді обродиниться невістка: "Як дасть Бог того слухаю діждати". Самого слова "обродинуватись" так ніхто і не скаже, наче бояться, чи не скoйтися через це чогось. Це вже законом стало.

Як зайде на розмову, — чи під ворітми, чи коло криниці, — то дівчатка прислухаються до розмови, і їм не забороняють слухати. Часом і до гурту приймуть, але не дуже охоче. І сама дівчина якось ніякові зі старшими в розмові. Але якщо слухають, то набираються розуму. Хоч і кажуть: "що їм не годиться: діждуть свого, то тоді й узнають". А часом і насварять: "Ти би таки оступилася". Але більше і не дивиться ніхто на це. Слухає, то й слухає: воно ж правда. Та трохи зачервоніє, а інша і втрутиться слівцем до розмови.

Чоловікам приєднатись до жіночої розмови важко. Тепер однаково і чоловіки жіноче лихо знають і радяться з жінками про все, але ще донедавна не втрукалися до цього. Ті балакають, а навернеться хто з чоловіків, то й замовкнуть; своїх або таких дуже знаючих не лякаються. Як знаючий чоловік, то його й питают. А так соромляться, хоч розуміють, що хлопці про все знають. Як хто з молодших запитає, то кажуть: "Не питай, бо старий будеш". А коли й пожартують: "Спитай он у тог або у того" — а ті знов відсилають до когось та насміються "ворожка поробила" або "вава у матері".

2 М. Грушевський

Марія стойть з прикладеною до чола долонею, на обличчі чекання, живіт вип'явся. Вітрець попиває з заходу, здуває спідницю і більше окрутлює Марії живіт. Хай. Не думає над тим, чи це комусь подобається.

А вечором над словом бемкає великий дзвін. Завтра неділя. Марія не може йти на вечірню, і напо її туди йти? Вона ж вже не дівчина. Стане в своїй убогій хатій перед образами, он Маті Божа — спомин минулого, згоріє на грудях руки і молитися. Вона вдячна Богові за сонячний день, за радість стояти з прикладеною до чола долонею і захищатися від променя, за очікування своєї телички і, нарешті, за свій великий живіт.

Улас Самчук

Як поводиться жінка, що вже почулась

Доки не дасть дитина знати про себе в материнській утробі, доти вважають, що її ще й на світі нема й називають її "ненасвітня".

"Почулася", "заворушилася дитина" — так кажуть на жінок саме тоді, як вже стрепенулося дитя у ній, прокинулось, ніби ожило. Як дитина буде махлаювата, то тижнів за 20 заворушиться в ній; а як буде шустренка, то через 18 тижнів її стає чути, що воно прокинулось в ній. От і вираховують. Як трошки раніше почується, ніж чекали, то це не біда, і люди радіють, бо йому добре там, але як тиждень минув без того, тоді потерпає вона сама і хатні теж. А далі заломлюють руки: "неживе буде".

Од чого воно так стається, що одна раніше почується, друга пізніше, то, кажуть, по дитині діється, але чому неживих родять, того ніхто не знає. Кажуть: або щось важке робила, або відхворіла, а коли добре знають, що нічого не траплялось, то кажуть: "так пішло уже", є такі, що перед строком приводять або її на поступках їще: тоді кажуть, що самі занапашають або щось зайдло, через що зірветися плід і вийде перш ніж йому треба. У нас рідко з котрою трапиться, щоб не доносилася: звичайно в дев'ятнадцять — двадцять тижнів почується.

Буває, що чоловіки і самі питаютимуть, як вона чує, чи буде живе, чи ні, а то звичайно самі жінки, як помітять, що живе воно в ній, так і скажуть чоловікові. І цей час пройде дуже радо в хаті. Часом і про кумів уже зайде мова у чоловіка та жінки, і вже її готуватися починають, щоб і хліба стало, і щоб за молитви було що дати.

Цей час набагато спокійніший, не так, як на поступках. У деяких він перейде непомітно, так, що й незauważається коли. Під кінець, звісно, вже буде важче її, чим далі, тим більше.

Вагітній жінці можна і до церкви, і по людях, і в гості, але є такі, що або соромляться, або бояться, щоб чого не стало її чи другим.

Спочатку жінка то одного не хоче їсти, то другого, а згодом смаки міняються і вона юстиме все те, чого раніше не хотіла. Прикмета цього часу — радість. На душі так ніяково, так гарно, як заштовхтається дитина вперше, що її сказати не можна. Почується жінка майже на половині своєї вагітності, коли дитина кидається вперше. Як придивитися до твої жінки, що в ній дитя прокинулось, то по ній помітно: присяде, зляє на руки або пожовкне на очах.

І тепер вона, як і на початку вагітності, не цурається роботи. Не помічають люди, щоб од цього що сталося жінці або дитині. І одинаково поводяться з нею тепер, як і перше. Часом за роботою і знайдеться дитина. Звісно, її таки чим далі, то все гірше коло роботи. А в цей ще час байдуже! Кине на час роботу, пережде, поки минеться, та й знову за своє. Як недогадлива, то її не спостереже, од чого воно то її і зробилось на хвилінку не так і аж обмороком пройшло по ній.

Жінка, що вже почулась, підперізується нижче живота. Деяка ще як вагітною стала, зсуває крайку все нижче і нижче. А вже після того, як почується, то рідко яка не зсуне її зовсім під живіт, щоб не стримувати росту дитини. І її самій буде легше, бо крайка підхваче знизу живіт і підтримує. Одна тільки крайка її служить на це.

M. Німоненко. Молодіжка

Інтер'єр хати заможного селянина із с. Яснозір'я на Черкащині

Хлопець чи дівчина?

Не можна впинути на те, чи хлопець буде, чи дівчина. Не можна й пізнати, на що цей поклад повернеться; це в Божій-таки силі криється, і людина цього ніяк не вгадає. Шось роблять, як немає сина, а його хочуть, та не дізнаєшся що. Часом наймають і вичитують на голові, щоб було по-їхньому.

Сміються люди, кажуть, що ото він й дужче любить, як дочки самі, або вона його, як самі сини. Часом то й на те звертають, що чия плоть наперед вийде і чию обхопить, то на те й піде: як жінчина увійде вперед, то буде дівчина, як чоловіча — то хлопець. Але це зі сміхом кажуть, та ще й чути доводилося від дуже молодих людей.

Од поступок зачинається складатись на дитину. Тоді й думають люди, що Бог приміщується з душою; вложить душу хлопця — буде хлопець, вложить душу дівчини — буде дівчина.

Народжуються і силачі велиki, і недоношата-сьомаки, упірі або й обмінчата. Люди не здогадуються, що ж має бути. На Божу волю все лишається. Зайшло на дитину, але яка вона вийде, хто його знає. І не роблять нічого проти того і не стережуться: чекають, що буде. Лише старі люди розказують, од чого такі люди бувають, і все більш на жінок звертають та на час зачаття.

У нас думають, що можна запліднити, коли мають волю й можуть за бажанням видавати хлопців або дівчат (Милощевич, 184; Когеніс, 137). Взагалі ж вважають, що стать дитини залежить від пристрасті батьків; хто пристрасніший — за тим іде дитина. Цей погляд поширеній скрізь. Із ним зустрічаємося в Талмуді й у індійських лікарів (Принцевич, 67; Schmidt; Temesvary, 33 і Ploss, 475 та ін.).

Кладуть також усілякі інструменти під ліжко: багато чого знають знахарки (John, 158, Kreuzschnabel в першу ніч). Велику силу має містинце. Його викидають у воду (Glück, 411) або дають псаам, щоб дистати хлопця (Segel, 58). Від збереження жінки теж багато залежить.

Стать дитини залежить також від зустрічі: зокрема, в Сагунах думают, що коли при зустрічі жінка засміється, то буде дівчина, коли розгівляється — буде хлопець.

*Родина Тименків. Лівобережна
Кіївщина, с. Проців.
Фото 1934 р.*

Про те, щоб мати хлопця, думають дівчата перед вінчанням і звертаються до різних чарів. У Герцеговині прив'язують на голе тіло зарученої дівчини чоловічий пояс (Grgić-Bjelokosić, 610).

Багато способів вживається і на самім весіллі. В Чехії б'ють хлопці молоду шапками. Загалом розновиджений звичай класти молодій на коліна хлопця під час весілля: це робили в Індії, а також нині роблять кануби, серби, південні македонські болгари, російни та українці на Україні й в Угорській Русі (Ploss, Сумцов).

У Герцеговині кладуть дитину чоловічої статі до ліжка, поки молоді вкладаються спати (Grgić-Bjelokosić).

Там же говорить молоді під час вінчання ім'я судженого і шепоче: "Скільки маєш зубів, стільки най тобі приходу хлопців" або робить це вдома.

Кожний вагітній хочеться знати,
як визначити, хлопчик
чи дівчинка в ней народиться.
Тут згадуються дуже цікаві
народні спостереження.
Чи це мас медичні підстави,
сказати важко. Вважали,
що як дитина б'ється по щелі
животі — це хлопчик,
а в одному місці — дівчинка.
Правий бік — це печінка.
Можливо, тут впливають
чоловічі гормони, можливо,
хлопчик ніжками буде
віддалятися від печінки, від того
жовчу. В будь-якому разі
це цікаво простежити лікарям.

Зореслава Шкіряк-Нижник

До сього часу не можна дізнатися, що має бути: чи хлопчик, чи дівчина. Тепер вже здогадуються, що має народитися, вже скоро після того, як почусться, бо хлопець дуже кидається по цілім животі, аж страшно, та нечасто, а дівчина кидається частіше і в однім місці. Сама жінка тільки по цьому й пізнає.

Можна і по обличчю дізнатися: як дівчина буде, то на лиці у матері таке ряботиння, як жаби порозпиналися, а як хлопець, так на виду нема нічого, лише сине під очима.

Так уже і направляють свої думки батько і мати, як їм здається, чи буде дівчина, чи хлопець. Хочуть, як уже є хлопчик, щоб дівчина була — поміч матері. Як не те означає, що би їм хотілося, то не тужать, але й не радіють дуже. Так уже й буде, кажуть, все на волю Божу.

Можна ходити скрізь: і в гості, і до церкви, і до людей. Не можна задивлятися, красти й у піч лазити, щоб дитина не була вдущлива.

Насамперед ворожать по обличчю вагітній. Коли обличчя чисте, жінка здорована, то народиться хлопець (Гринцевич, 66; Temesvary, 30; Novorka, 247; Bartels, 62; Fossel, 49). Є інші твердження — плями на обличчі вказують на хлопця (John, Sittle, 101; Kolberg, 174; Fossel, 50).

Коли дитина почне рухатися, тоді слід зауважити, чи сильно кидається і з якого боку (Гринцевич, 66; Fossel, 49; Kogenić, 137; Bartels, 62; Temesvary, 31; John, Sittle, 101; Kolberg, 174). Переважно приймають,

що правий бік вказує на хлопця, лівий на дівчину. Це погляд відомий з Індії та Талмуду і загальнопоширенний (Гринцевич, 66, 67; Fossel, 50; Temesvary, 30; Чубинський, 2; Bartels, 62; Милорадович, 16).

Далі пізнають по формі живота, однаке тут нема одностайності. В Лубенськім повіті кажуть, що "перед хлопцем живіт круглий, як тиква, перед дівчиною плесковатий" (Милорадович, 16).

Груди дозволяють також відгадати стать дитини. В Україні заповідають тверді груди дівчину, м'які — хлопця (Гринцевич).

Деїнде кажуть, що буде хлопець, коли права грудь більша (Bartels).

В Україні робили ще так: обплелу бараничу лопатку завішували за дві дірки над входними дверима і чекали, хто ввійде до хати (Гринцевич, 67).

Родич не однаково ставляться до того, уродиться хлопець чи дівчина; більшу радість викликає народження нашадка чоловічої статі. Взагалі перевага надається хлопцеві перед дівчинкою; таку позицію зустрічаємо й у інших слов'янських народів. У південних слов'ян народження дівчини вважається за велике нещастя, а жінка, що не родить хлопців, не має поваги у чоловіка і стоїть майже нарівні з безплодними. Святкування подекуди влаштовують також тільки по народженні хлопця (Kolberg, Нушић).

Таке відзначення хлопців зустрічається у багатьох народів (Сумцов, Ploss, Meier).

У нас також збереглися залишки такого ставлення: жінку вважають доти молодицею, доки родить хлопців, по перший дівчині її вже називають бабою. Подібне уявлення бачимо й у поляків, де дівчата не втрачають невинності, коли породять хлопця (Federowski, 293).

Аналізуючи археологічні пам'ятки трипільської культури, Б. А. Рибаков пише, що космогонічні уявлення трипільців пов'язані з образом жінки. "Земля, ґрунт, зоране поле уподоблювалися жінці; засіяна нива, земля з зерном — жінці, "що почулась".

Народження із зерна нових колосків уподоблено народженню дитини. Жінка і земля зріннялись на основі найдавнішої ідеї ролочості. ...За найдавнішою традицією дітям забороняли говорити погані слова про землю, напротивні не можна було бити землю палицею, при зустрічі з дорослими слід було кланятись і діставати рукою до землі.

Сергій Токарев

Важка жінка. Що їй можна і чого не можна робити

"Важка вже стала", — кажуть, як жінка ходить з дитиною після того, як почулася, а як вже близько до пологів, тоді кажуть, що "дуже важка, на силу перехилиться, така важка".

Як уже жінка стане важкою, тоді це всім стає видно. Помічають це, як здорована, по чолу: на лобі будуть латочки (плями). По цих латочках, які вони є, угадують, чи буде хлопчик чи дівчинка. Помічають, чи скоро буде з дитям, ще й по тому, як на літках такі вузли, наче з запеченою кров'ю, з'являються. І по цих вузликах угадують: скоріше дівчина — як вони дуже показні.

Важкою ходить жінка останні неділь дводцять. Однаке не кожна жінка носить однаково: одна перетягне через дев'ять місяців, а друга не доносить. Як переносить, то угадують, що хлопчик буде.

Як воно жінці ходити важкою? Рухатися непросто, не перегибється, не побіжить, не злізе, не здіймє собі нічого, як раніше. Це час найважчий. Проте є й такі, що і тоді не клопочуться. Колись стидили жінку, як вона нарікає на те, що їй важко у цій порі. А тепер і поважають, як де пожаліється на слабкість од того, що вже вона дуже важка. А слабі жінки, то трапляється, що її умілюють у ці часи. До роботи їх не неволять, щять у цей час менше. Як коли — то щось аж приболить наче всередині, заніс і в очах стемніє. Вгамується собі на якийсь час і легше стане. Чогось аж присідає, мабуть, щоб легше їй було.

Часом, як жінці важко виношувати чи родити, то задумаеться і дорікне Бога: чому так воно не зроблено, як ото з хлібом святим або з деревиною; зерно впаде і виросте, а землі й байдуже од того: що не посій, вона знессе. То так би й людині з неї виростати.

Другі ж жінки радіють, що вони для того призначенні, щоб світ од них родився. Хоч яка слаба оце, як ходить важкою, проте

Чи земля вдячна сонцю
за те, що воно світить?
Чи дерево вдячне зернині,
що з неї виросло? Чи соловейко
співає матері, яка вигріла
його грудьми?

Чи ти віщаєш дитині те,
що взяла від батьків, чи тільки
позичаєш, щоб відібрати назад,
старанно записуючи
і підраховуючи проценти?
Хіба любов — це заслуга,
що за неї ти вимагаєш плати?

Януш Корчак

Важливо, як вже тоді берегти психологічний стан вагітної.

У народів Сходу — Китаю, Японії — жінку, яка стала вагітною, не посылали родина на роботу. Вона має бути звільнена від роботи, бути серед квітів, слухати музику, читати молитву, вишнівати. Це те, що ми пропагуємо й нині. І за Грушевським, жінки вагітні не йдуть у суди на скарги, не хрестять дітей, не мають іти на великі імпрези, де гул, де танці, а також на похорон — це може її зворушити, що для плоду недобре. Вагітну має оточувати спокій.

Для сучасних жінок найактуальнішими є рекомендації уникати сварки, хвилювань. Я рощу вагітним скласти для себе свою ранкову молитву, щоб Бог допоміг цей день пережити добре. Ця медитація для вагітної дуже важлива, жінка таким чином заспокоюється.

Зореслава Шкірік-Нижник

Піч, за нею — піт

кожна собі в думці радіє, що ось таки буде мати. Буває, радіє, що ось-ось і людина з неї буде, а тут же зараз і думка промайне, де-то і як із ним жити доведеться, що тіснива така зайшла тепер у світі. І ті, що убивають у собі плід навмисно, щоб не родити більше дітей, плачуть за ними, що їх не довелося вивести у світ.

Тепер уже й жінка не хвалиться чоловікові: уже обое звикли до цього і думають про той день, коли воно знайдеться і як там буде. Так само і хатні всі. Тільки тепер і думки, щоб часом чим не пошкодити її, бо вже живеньке є в утробі. І перше зважали на це, але тепер більше: бояться пошкодити на вроду, чи на здоров'я, чи на щастя.

Коли дитина ще в утробі, не пророчать їй долю, щоб щасливою була, але є багато різних прикмет, щоб не пошкодити на здоров'ї. Для цього важкій жінці не можна робити нічого такого, за що б їй совісно зробилося: красти ні сливи, ні навіть калини з чужого садка, бо їй совісно зробиться, щоб часом не побачив хто. А як вона ото візьметься за щось тією рукою, що рвала з чужої деревини, або прикладе до себе ту руку на лобі, чи на щоці, чи на другу руку, чи ще кудись, то на тім місці у дитини неодмінно буде "знак" або "буде родиме". Це така латка, схожа на те, що вкрали було. От як у N-вої жінки, що має на щоці кругом ока таку латку, як слива. Вона й сама знає, і мати хвалилася, що як крала сливи і сполосилася, бо хтось надійшов, то втерла рукою піт.

Не повинна важка жінка бентежити своєї душі, не має лякатися, бо буде і на дитині знак який чи приключиться з нею щось від того. От як із дівкою N-вою: чого у неї підборіддя таке червоне, як у намисті? А то ж того, що злякалась її мати пожежі, як ходила нею.

На дуже яскраві кольори теж не можна задивлятися, щоб врода не "скрасилась". Лиш у дзеркало важкій задивлятися можна й у воду. Задивлятися на півня, кажуть, не можна, бо серги будуть у хлопця. Кажуть, що образом буде на те схожа дитина, на що дуже задивилася мати. Кажуть також, що схожа буде дитина на того, на кого тоді задивиться мати. Пошкодувати за чимось дуже або пожаліти — це гріх од Бога і Бог на дитині якось покаже. Або вдастся таке, що ні до Бога, ні до людей, або не житиме довго, або знак якийсь буде на ньому.

Бувати в цей час можна жінці скрізь: і в гостях, і на ярмарку, і в церкві, і на спорах всяких. Хоч є такі, що коли вже видно, що непорожня, не піде туди, де суд іде або змагання які. Матері не п'ють горілки, бо кажуть люди, що вродиться дитина звідником чи звідниццею.

Як жінка важка, то і батько, і мати бояться працювати на свята, уже ж не приховає тепер жінка, що вагітна. Не стільки прапорщик скарає, як людська сила. Як у свято що робить, то хтось подумає: "Ого ж — ходить, а лихо робить", і вже не мінеться. Як хто нишком робить, щоб ніхто не бачив, то байдуже: святий не зачепить, але як явно, то не пропустить.

Прикмет є ще дуже багато, та всі вони припадають на різний час вагітності.

Щоб не запікодити плоду і його нормальному розвитку, додержуються жінки багатьох притисів. Передовсім це стосується їжі.

Існує уявлення, що всі забаганки вагітної треба виконувати і що не можна її ні в чому відмовити (див.: Гринцевич; Сумцов; Nowosielski; Krauss; Segel; Pierzchała; Малинка; Гринченко). Невиконання відбивається негативно на самій вагітній та на дитині (Lovretić; Grgić-Bjelokosić; Lilientalowa; Kolberg; Гринцевич; Schmidt).

Щоб породити вродливу дитину, радять давитися на гарні образи її вродливих людей. Інтер'єр хати заможного селянина із с. Старі Бабани на Черкащині

Отже, треба виконувати усі її бажання (Fossel, 50; Novotka, 247; Andree, 207; Stern, 288; John, 100; Wuttke, 354; Federowski, 2—32).

Не всі страви можна їсти вагітній. Коли вона забажає того, що їй може пошкодити, тоді треба відмовити. Зокрема, не можна їсти багато м'яса, бо це утруднює порід (Гриневич, 70; Fossel, 50).

Не можна їсти пророслих овочів, бо від того вродиться близнята (Гриневич, 70; Wuttke, 354; Ploss, Kind, I, 30, 32; Haas Kind, 180; Swiejk, 600; Колесса, 83).

Між європейськими народами розповсюджені ще й інші заборони, перелічені у Пльосса (Weib I, 648—651) і у Temesvary (26—28) та ін. Згадаю про найзагальнішу заборону пити лі щербатого начини, бо дитина матиме зану губу (Wuttke, 354; Liebrecht, 315; Bartels, 63 (ложка); Pafsehovsky, 55; Segel, 59 (рубане дерево); Drechsler, 178 і Lilientalowa, 143 (руб. д.); Ploss, Weib I (у японців), 654 і Temesvary, 23; Милорадович, 13; Köhler, 435).

Родинний знак дістають діти жінок, що пагітними крали або перестрилися (Kaindl, 41). Країжка заборонена: кожна крадена річ відбивається на тілі дитини. Так, у однієї жінки була ціла рука з червоними плямами, бо її мати украла жоржину (Милорадович, 13; Гринченко, 60; Франко, 187; Шухевич, 1). Для порівняння: Ploss, Kind I, 32; Wuttke, 355; Temesvary, 24; John, 101 (злодій); Ulanowska, 277; Lilientalowa, 143; Andree, 207; Drechsler, 178; Novotka, 247; Delić, 421; John, Oberlohma, 160).

З переліку бувають також знаки. Коли, например, жінка схопиться за ногу під час пожежі, то матиме там червоні плями (Милорадович, 13; Сумнов, 74; Гриневич, 69; Чубинський, 2; Ploss, Weib I, 655—6; Ящуржинський, 75; Drechsler, 178; Fossel, 51; Segel, 59; Малинка, 154; Шухевич, 1; Іванов, 23).

Погляд цієї зрецтою знаний у різних народів (Ploss, 654—6) і відповідає дійсності: переляк спрямд може зашкодити плоду.

Появу родинних знаків пояснюють люди тим, що це сталося через задилення. Віра в задилення поширена у світі й належить до тих елементарних гадок, що стірчають у різних народів. Згадується пона вже в найдавніших пам'ятках, у Біблії, у Сусруті, Емпедокла, Плутарха, Сорана, Гіпократа, Плінія, Гесіода, в Талмуді, в книгах Мідрашім, у св. отців — Евсевія, Гіеронімія, Августіна, св. Ісидора та в інших. Св. Ісидор визнає, що душа радо приймає форми зовнішнього світу.

У XV і XVI ст. приписували всі незвичайні появі на тілі дитини нечистій силі, в що декуди вірять і донині.

Щоб породити вродливу дитину, радять давитися на гарні образи її вродливих людей (Ploss, Чубинський).

Не можна виливати воду і помії через поріг (Милорадович, 12) та викидати сміття (Dragičević, 197; Гриневич, 70; Podbereski, 60; Іванов, 24).

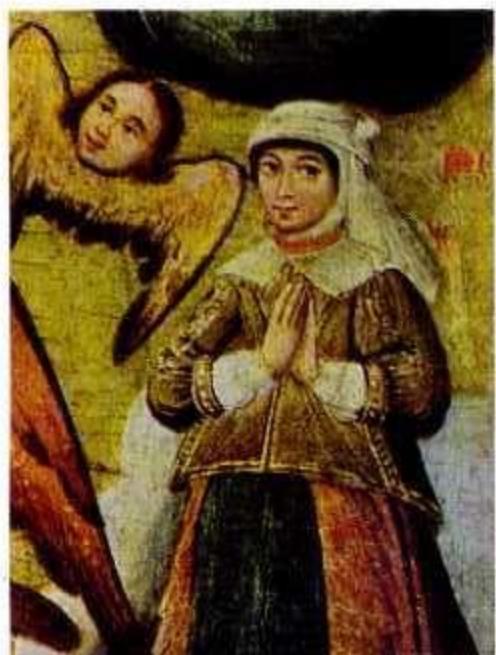

Перша куховарка мосей сестринської пори була чорноволоса сіроока баба з хлопчиком Шуриком. Дитина була, звісно, вельми вгодована і пешена. Мене вразив якийсь дивний, незвичайний вираз обличчя цього хлопчика. Було пому місяців сім-вісім. ... Через кілька літ цей Шурик почав кусатися. Я застала раз маленьку дівчинку, загнаною в куток за грубкою, а він, оскалившись, наступав. Наш психіатр ... за дорученням старшого лікаря знялася цією дитиною. І було встановлено, що мати його, наша дебела куховарка, була ним вагітна в момент учинення вбивства, за яке вона підбувала покарання. Вбивство було наїзвітчайно жорстоке. ...

Можливо, існував якийсь зв'язок між цією подією і спадковістю в дитині.

Надія Суровцева

I. Руткович. Фрагмент ікони "Моління". 1683

Не можна переходити попід мотузкою або переступати коромисло, шнур, упряж, дишель, частини плуга та інші знаряддя, бо дитина уродиться із замотаним пупцем (Милорадович, 12; Іванов, 23; Гринцевич, 69; Франко, 180). Так само думають й інші слов'яні (Ploss, K., 30; Schulenburg, 231) і германські народи (Ploss, Kind, 30—31; у франків — через плуг: John, 101; Wuttke, 354; Ploss, D. Weib I, 656—7; Drechsler, 179; Köhler, 435), а також й інші племена (Temesvary, 23; Lilientalowa, 144).

Не можна мотати нитки (Гринцевич, 70; Lilientalowa, 144; Andree, 207) і носити намисто (Малинка, 154).

Не можна лізти в піч, бо дитина буде задушлива (Чубинський, Іванов).

У свята, п'ятницю та неділю не можна ні шити, ні прясти, ні прати, бо це спроваджує нещастя на дитину (Гринцевич, Януржинський, Милорадович, Гриченко, Чубинський, Ястребов). Пор. ще Wuttke, Rochholz.

Не дозволено різати м'ясо (Гриченко, 22, M. n. l., 18) і рубати дрова (Милорадович, 13, Temesvary, 25), бо в цей спосіб постають зачії губи і більші рани (Ястребов, 148; Świętek, 600; Petrović, 283).

Не дозволено вагітній пришивати на собі, бо дитина уродиться з пришитим якимось членом тіла (Іванов).

Не дозволено дивитися в дзеркало. Дитина від цього може бути зизоока (John, Ploss, Індія) або нерозумна.

Не слід позичати в часі вагітності так само, як і пізніше після народження дитини (Dragičević, Франко, Ястребов).

Вагітній заборонено дивитися на місяць, бо з того буде дитина сновидою (Гринцевич, 69; Іванов, 37; Ułanowska, 277).

Жінка під час вагітності перебуває в такому стані, що її психічний настрій легко може вилити на саму дитину. Надзвичайний гнів, страх, неспокій та інші подібні почуття можуть викликати ненормальності плода і навіть, убити його.

Передусім наказують жінці не лаятися, бо дитина буде сварлива; не сходиться з людьми, що люблять сваритися, і не висміювати інших.

Щодо останнього, то радять жінкам велику обережність, бо все те снає на їхніх дітей. Милорадович наводить дуже багато таких прикладів.

Усі ці погляди повторюються спорядично і свідчать про увагу до вагітності (Ploss, Weib I, 653; Grgić-Bjelokosić, 612).

З огляду на те, що сумний настрій може передатися плоду і відбітися на нім, не можна дивитися на мережі або заглядати в домовину (Милорадович, 14). Цей погляд поширений у інших народів.

Заборонено також бити і убивати звірів (Чубинський, IV, 1; Temesvary, 24; Ploss, Weib I, 654; Баварія, Серайлло, 653; Lilientalowa, 144).

Чимало прикладів свідчать про високий моральний рівень селянства і про те, як глибоко вражали людей фізіологічні особливості жінки і наскільки їхні погляди залежали від первісних почуттів.

У багатьох християнських народів заборонено вагітній тримати дитину перед хрестом (Милорадович, 14; Іванов, 24; Сумцов, 72; Drechsler, 179; Ploss, Weib I, 641 та ін. [в українів, у пруссів, у Сілезії], Andree, 210; Tetzner, Slaven [Sorben], 325; Świętek, 606). Й не можна приснагати і виступати свідком (Ploss, Weib I, 643).

Під час вагітності загрожує жінці також небезпека від людей, що вміють уректи, і від злих духів. Усі ці погляди — відгомін широко знаної вірні про шкідливий вплив духів і демонів (Ploss, Weib I, 635—7). Тому радять не виходити вночі з хати.

Про дитину, коли ще її на світі не було

Чи була дитина до народження на світі? Чи був я, чи зовсім нічого з мене не було, доки не зародився в утробі матері? А якщо я був — якийсь, може, зовсім не такий, як люди, інше

споконвіку, коли кажуть, що мене ще й на світі не було,— то який я був і де бував? А якщо я був десь у Бога, то як я з батьком і з ріднею жив, як ще іх не було на світі, і мене?

Як воно так треба, щоб у мене й батько був, і мати, а без них я не був би такий, який є на світі,— як воно так? З нічого, та треба, щоб і я пригодився, щоб і з мене пішли діти. Чи, може, зовсім цього нічого не було й нема, а людина так собі, як і всяка всячина на світі, візьме та й зародиться тоді, як його вже люди можуть помітити.

Такі думки часто навертаються на яzik, як зійдуться декілька людей. Оце почнуть собі один одного питати: той такої, той сякої, а той зовсім іншої думки. А то, дивись, ще й щось відповідають на це. Хтось сміється, а хтось і задумався. Хіба розкажуть про це якусь казку чи байку. Здебільшого кажуть, що нічого не було з тої літини, як на світі й ще не було, аж доки не зайдло у матері в утробі од батька на дитину.

Звідки береться дитина? Поки не зайдло на дитину, кажуть, що вона була лише на гадці. Чи могла дитина існувати до зачаття, про це й не думають. Говорять, що вона тоді ще в Бога була. Якщо хтось хоче вилаятись, то каже: "Хіба в чорта в зубах, а на світі його не було" або ще гірше: "В гузні хіба сидить". Коли посваряється за якусь річ, і хтось каже, що був при тім, що вже давно сталося, то йому відповідають: "Ти ще в гузні тоді був, як гриміло це діло".

Причину, звідки взялася дитина, пояснюють зазвичай відверто, що це наслідок того, що хлопець зійдеться з дівчиною.

Тут варто згадати про вірування у те, що дітей приносить бузько з озер, рік, ставів, влагалі з води. Численні паралелі щодо цього зібрані у Пльосса, тут воді приписується магічне значення, оскільки бузько був символом блискавки. За народними віруваннями, приносить бузько дитину з боліт і з води; крім того, може її принести заєць або ворона. В Галичині дітей приносить бузько. Міські жителі купують їх у Кракові. Селянам зазвичай приносить ангел; часом селянин купує дитину у якісь славні місті, скажімо, в Улашківцях (В. Шурат).

Окрім того, бузько приносить дитину з країни (Rochholz, Bartoš, John); з води; повінь приносить; з ріки; зі ставу.

Приносить дітей повінтуха з ріки або з лісу (Laube, Meier).

Знаходить сама мати (Laube, 28).

Дитину дістають також з порожньої липи, бука, дуба або з каменя.

Приносить також ворона (Bartoš, 4; John, 102) або водянник (John, 102).

З етнографічних записів, зроблених на Україні, видно, що у нас про булька не знають, замість того кажуть, що дитину знайшла баба в бур'яні, в очереті чи піску або сама мати, бродчи по річці; також знаходить дитину під капустяним листом, на дубі або на вербі (Яцуржинський, 75); ще говорять "тебе баба з ріки принесла" або "під плотом у кропиві знайшла" (Франко, 184). У Куп'янському повіті приносить баба з садочка або зайчик; ловить також дітей коло криниці (Іванов, 39).

Віра в булька зустрічається не в усіх європейських народів, що тим природніше, оскільки бульки не всходи подіться. Так, в Ісландії ніхто не знає про роль булька; там гарнісінко розповідають дітям чисту правду, прикрашену релігійним поглядом про те, що дитину сотворив Бог, а мати породила (Bartels, 59).

Віра в булька витворилася у німців, а звідти перейшла до західних слов'ян; так у Штирії запозичене це вірування, не зважаючи на те, що бульків у цім краю зовсім нема (Iwof, 10). Утім, уявлення про те, що дитини з'являються з води, і що її приносить баба-повінтуха, поширене в усій Європі; посередині посередніство порони зосереджене в Чехії.

Колеска у ванькирчику, приготована батьками для доньки в очікуванні онуків. Над колескою ікона св. Миколая, покровителя дітей. Старі Бабани на Черкащині

Звідки взялася людина? «Люди од людей взялися. Знають добре всі, як почалася людина: чоловіча та жінчина плоть злились докупи, і цей злиток застався у матері. То тоді з одної частини, батьківської, я вийшов, а мій батько вийшов з плоті діда й баби. Виходить, що кожна людина вийшла од людини».

Спитати когось: “Де душа взялася?” або “Де ти взявся?”, то одразу скаже: “Бог дав”. А як почати докопуватися, то зараз скасують балачку про те, що душі од Бога, що людину Бог дає. Скажуть, що то казку так видумано, і старі люди держалися того, але тепер уже знають, що казка казкою, а діло ділом. Розкажуть насамперед казку про те, з чого колись плодились діти у людей, тобто казку про Бзделіка. Нагадували також другу казку про Котигорошка, як там з горошини виплодилась дитина і що з неї було. Є й другі історії про це. Наприклад, розказують, як Бог зробив перших родичів та з чого люди повелись на світі.

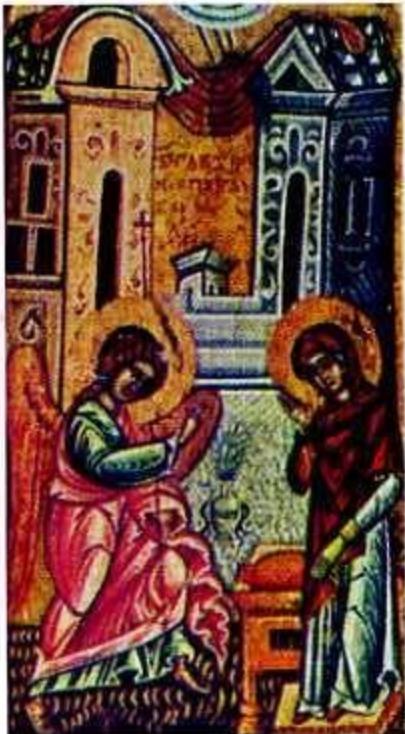
Тепер з казок сміються і не вірять, щоб так коли зачиналася людина. Як допитуватися дужче: “Де ж та душа береться? Чого таки тіло стає живе?”, то звертають більш на те, що людина — з тої плоті, що батько з себе випустить у матір. Плоть ця була вже й у діда, й у прадіда, а душі в ній звісно не було; десь інде мала своє пристанище. А вже з чого той самий перший чоловік узявся, що з нього світувесь почався розмножуватися, — то це вже якось химерно, мабуть, до того ніде не було людської плоті, схожої на ту, що тепер є. І чому тепер так само людина не з'являється, як той перший чоловік? Нащо ж воно змінено усе? Цьому не зведуть кінця. А як одкинути це все, то погодяться на тому, що так споконвіку люди собі множаться, як оце й тепер. Люди спершу не такі були, як тепер, і що покоління усе переводиться наче. Більш за все вражає, що людина, як уже зійдуться чоловіча плоть з жіночою, починає виростати у людську форму і собі дуні живої трохи візьме від матері, трохи від батька. Мабуть, у батьковій плоті є щось таке живе, що воно розростеться разом і за дев'ять місяців вже й готове. Кажуть, що рослини теж мають жінок і чоловіків; і садовина, і ліс не будуть родити, як немає там хоч одного деревця іншої статі, як от шовкуни і шовковиці.

А як на яблуні сплітаються дві гілки, то люди і собі дуже запобігають цього листя і прутиків. У нас навіть купувала баба. А якби можна, то геть обкрали б ту деревину знаючі люди, щоби варити її і напувати тих, що не любляться або не мають дітей.

Кажуть, що воно з природи все береться. Часом такі знаходяться, що кажуть, ніби воно все на розумі лежить; схоче собі людина мати дитину, нащадка, то все зробить для цього. Бо не ж усім відомо, з чого воно заходить на людину. Вірять, що в усякій билинки чи худоби є своє насіння і з нього виросте щось подібне, так і в людині.

Розказують також, що діти можуть бути і з землі. В землі є “ дух земляний”, і щось він значить. Може, з тої химерної плоті та з земляного духу і вийшли люди. Нащо ж ви смієтесь? На щось воно і те с!»

Раніше люди вірили, що людей створили боги, не поширеній погляд, який не потребує прикладів. Окрім богів, в добром значенні цього слова, вважають і злих демонів (у нас чортів) творцями людини. Сліди цього знаходимо і в Одкровенні Мефодія Патарського: “Седячи (монахиня) іль келії своїй, усльышить въ винограде своюємь птицу, поючу та-коюѧ песни, яке ни ум чолонеч позможеть разумети. Она же, откryvши оконца, и хотя обозрети птицу, птица возлетевши и зашибеть ея въ лицѣ червици тоя, въ томъ же часу зачнется у нея саны, пагубе, окаянній Антихристъ” (Веселовский, Опыты по истории развитія

Благовіщення. Фрагмент ікони “Різдво Христове зі сценами з життя Марії”. Середина XVI ст.

христ. лєт. Ж. М. Я. Пр. 1875, май, с. 72; Франко, Пам'ятки, IV, 278, 289).

Бог створив людину з землі — зустрічаємо подібний погляд у греків, де земля могла навіть приймати чоловіче сім'я і видавати дітей. Звісін й повелось називати людей дітьми землі.

Досить часто зустрічаємося з віруваннями про походження людей од звірів або від рослин. Перший погляд особливо поширений у австралійських і американських первісних народів, а у нас в Європі як пережитки давнього світогляду в деяких переказах і в багатьох казках. Відомі казки про Ведмеже вухо (героя, народженого від ведмедя) поширені не лише у слов'янських народів (пор. пр. Драгоманов, Милорадович, Афанас'єв, в збірці Шілді-Кур та ін.). Сюди належать цілий ряд казок про Сучича, сина сукні (Чубинський, 252, 256, Сученко; Nowosielski, Lud ukraiński, I, 254, Сучич і т. д.) про походження героя від кота, бика, корови та ін. (Потебія "К істории звуков русск. языка", III, с. 68, 83, доп. в розділі "Слепород, sleepy Mazrig, Сучич").

Рослини також інколи вважаються батьками людей. У Чубинського (Труды, I) є натяк на те, що Бог створив жінку з рожі і взяв її на себе, а Адамові зробив відтак з ребра Єву.

Хоча й зрозуміло звичайно, що для запліднення обов'язково потрібне чоловіче сім'я, однак у казках зустрічаємося з поглядом, що дитина може зачатися штучно. Передусім тут велике значення мають фрукти, які або здаються, або лише нюхаються. Наприклад: Новацькі порадили соколі, щоб дав жінці яблуко, зірване з яблуні св. Петра, й стане вагітна (Marienescu, 77—78). Чарівниця дає неплідній королеві яблуко, яке запліднює її (Teza; Köhler). Про запліднення яблуком ще у Köhler, зернами. З філософії Агості виростає мигдалі, що запліднюють в купелі німфу (Braun, 113); з його крові виростає гранат і запліднює Нану (ib. 114). В казці про двох братів королева вагітніє від абрикосів і від трісни, що виала їй у рот. Ісус зачинається від того, що Марія почуває лілію. Знаємо також старофранцузький вірш XII ст. про св. Анну, що народилася, коли її маті почуває дерево, на якім був розіп'ятій Христос (Веселовський, Отчеть... в розборі творів Чубинського, 13—17). Нюхання квітів має також велику силу. Марс зачинається від дотику до квітки (Ovidius, Fasti V, 229), у Пентамероні приходить Ліза на світ через листок троянди (Bentley, Kleine Schriften, III, с. 75—76). У португальській пісні "Donna Ausen-da" дівчина торкається зілля перед дверми і вагітніє (Wolf, Rosa de Romances, 97); в іншій пісні до цього спричиняють лілії (Wolf, Prinavera, 66, Kaufmann, Die Gesetze Königs Alfonso des Weisen, 190), так само, як і в казці Basile ("La sciavotella"). Запліднюються жінки і рибами, як книжна в ісландській казці петругом (фореллю. — Ped.) (Barlæs, Island. Brauch) або в польській казці у С. Цішевського (Krakowiacy, 1894, № 51), численні паралелі наведені Полінкою, Чубинським. Більше цитує Köhler (м'яском, рибою), Liebrecht, Веселовський, Bentley.

Народження з гороху відоме з популярної казки "Покотигорошко" (Гріченко, Изъ усть нарова, с. 447—8; J. Moszyńska, Bajki i zagadki ludu ukraińskiego).

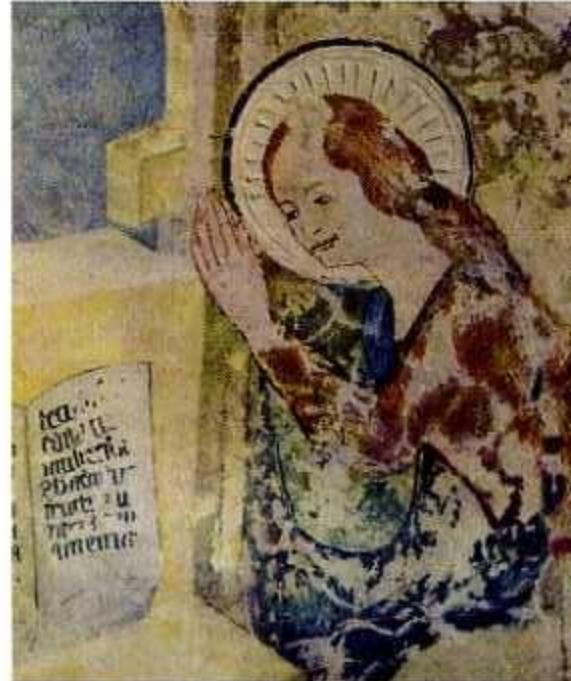
Про душу дитини. Звичайно, ніхто не думає про те, де була душа, бо вважають, що душа разом з тілом приходить.

Н. казав: "Скільки дітей ходить — тож то буде людей! Люди множаться, а землі не прибавляється; чи воно цар дасть коли тієї землі, чи, мабуть, ніколи — хто його знає. Оце діти бігають, а скоро будуть люди, а як воно, поки ще не з'явиться на світі Божім, чи дитина є де-небудь, чи нема ніде?"

А Савка рудий каже: "Воно то є й тоді, але не на світі, бо воно аж як найдеться, то стає на світі; а в утробі матері, хоч і живе, то ще ж таки не на світі".

Н. спітався: "От як у животі дитина, то це хіба воно не на світі ще?"

Савка каже: "А вже ж ні, бо воно ж ще не бачить світа, а вже як знайдеться, то тоді стає на світі".

Марія. Деталь фрески
"Благовіщення" з церкви Миколи
в с. Горянах

Нехай жінки зрозуміють своє високе призначення у вертограді людського життя. Нехай зрозуміють, що вони, дотидаючи немовля в колисці, граючись із ним, навчаючи його уста лепетати перші слова, першу молитву, с головними зодчими людства. Наріжний камінь кладеться їхніми руками.

Микола Пирогов

Н. питає: "А чого ж то воно, що як у животі дитина, то чогось кидається чи ногами брика?"

Савка знову каже: "Отож воно кидається у животі, бо йому браво так стане, чи так струснеться чого-небудь".

Н. питає далі: "А як воно до того, поки ще не зачалося в утробі матері, чи є воно де-небудь, чи нема його ніде?"

Савка: "Аякже! Воно є й до того, поки не зачалося, тільки не воно є, а душа його, бо тіла ще ж нема тоді!"

Н. питає: "А де ж душа тоді знаходиться, поки не в дитині?"

Савка: "Душа тоді знаходиться коло Бога, поки ще не ввійде в дитину. Ще, коли хочете, є діти й бездушні, такі, що нема душі, хоч воно в утробі".

Н. питає далі: "А які ж то бездушні діти?"

Савка: "В тих, що находяться неживими, нема душі, бо воно ще в животі не заворушилось; жінка не доносить і скине неподмінно".

Як завів балачку дід Савка про душі, що в Бога вони є, а як тіло стане зачинатися, то він і вкладе у нього одну душу, то другі підхопили зараз. Один каже: «Як та Ганна все каже на своє: "Пилипку, Пилипку! Наше діло робить тіло, а Бог душу вставить"».

Другий: "І отак вона, як п'яненька, все каже Пилипові. Хай він чим зажуриться, вона зараз своєї йому заспіває".

Третій: "Та й настало таки тепер: не вспіш з матнею, а Бог уже й з душою. І на що він множить той мир?! Отаке тиснення скрізь, а він своєї!"

А той: "Знає, нашо дітей посилає, знатиме, як і держатиме!"

Третій: "Та це вже видно, як ми держимось".

Перший: "Скільки ж їх, тих душ, у Бога є, що вмирає усемине, а родиться більше. Чи бувас так, що дають душі дітей з тих, що повмирали?"

Дід Савка знітився і через силу сказав: "Та, мабуть, у нього, крім цих душ, та є ще й другі".

"А де ж він їх держить?"

"Та де ж? Хіба я знаю, був там, чи що? Така у людей думка, а як там воно, то хіба його вгладаєш?"

Той своєї, той своєї, а діда Савку я і після ще питав, але він знов те саме казав, що Бог готові душі вкладає у тіло.

Згівіруваними багатьох народів душа існує вже перед народженням дитини, але пробуває ще у Бога або у Духа (Ploss; Drechsler).

Аж під кінець вагітності приміщується Бог з душою, що й сотворив її (Книга Йова, X, 88; Псалом 19, 13—16; так само в Корані; Stern, 284 та ін.).

Різні думки є про те, коли плід дістає душу. Luigi Bonaciolo гадав, що аж по 45 днях "anima racionalis a sublimi Deo creatur, creataque infunditur". Талмуд і Пілпій були тоді гадки, що до 7 і 8 місяця дитина не живе, подібне твердив і Гіппократ (Ploss, Weib I, 670). Індійці були переконані, що перші ознаки душевного життя у дитині треба відсіс-ти до 4 місяця (Schmidt, 490).

Чоловіче сім'я. Чоловіче сім'я називається "покладом". Поклади ці, на думку людей, робить чоловік. Йому не вказано, скільки він повинен зробити за своє життя, а скільки схоче й скільки зможе! І винуватять більш у цьому чоловіка, як він призведе на це жінку.

Кажуть, що деякі матері навчають невісток або дочек, щоб не вставали і не ходили одразу з постелі і не бралися за важке, як саме ввійде в неї чоловіча плоть і вона почується. По скотині помічають. Як у важку робуту брати ту корову, що тільки

одходила, то спустить з себе поклад і приплоду не буде. Добре хазяй до трьох днів не запрягають. Але є й такі, що не дивляться на це. Роблять та й усе; яка удержані у собі поклад, а яка й згубить. Тому й молодиць однаково навчають. Звуть цю жінку "сировою" ("сирова, мабуть, була, то вода чи стужа її взяла,— кажуть тоді баби) і не радять її іти у воду, бо захворіє, кров збуриться і буде лихо — і не буде в ній плоду. Звісно, найбільше конопель бояться мочити й іти бosoю восени через воду. Багато понівечилося жінок, що жнуть у воді траву навесні і мочать коноплі восени.

Зігнання плоду. Важко сказати, який на вигляд перший плід. Знають лише, що він все більшає і на людину не схожий. Знають це, мабуть, через те, що бачать, як вагітна жінка скине дитину зараз після поступок. Тоді воно ще ні на що не схоже,— грудочка якась м'якенька та слизька, наче в павутинках кров'яних.

Жінка "на днях"

От-от ждуть уже народженнятка у хаті: з тиждень вже залишилось до вирахуваного часу 9 місяців. Тепер вагітна звуться "на днях"; кажуть: "на днях була", "на днях ходить". Так кажуть і до скотини перед тим, як корова чи вівця найде собі телятко чи ягнятко.

Вирахуваний по тижнях день, коли має народити, вже підходить: і сама молодиця чекає, і її чоловік, і всі хатні. Чужим та стороннім людям це байдуже, хтось щось скаже та й годі. Хіба що чекають з тою жінкою чогось надзвичайного; чи побито її дуже, чи дуже слабосила, чи, може, роки вже перейшли, чи інше щось.

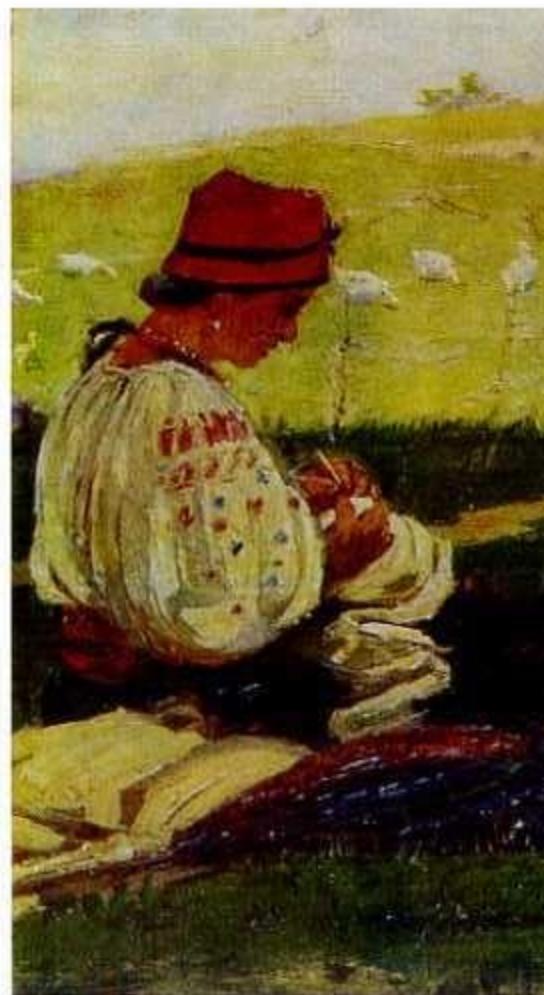
Сама мати-молодиця (хоч кажуть "молодиця" на молодих жінок, проте молодицю буде і стара жінка, аж доки родити перестане) одне мас на думці. Ці останні дні проводить жінка сама. Вона поводиться так, як і раніше. Тільки тепер справа близче, і думки снуються пряміші й рішучіші, тепер її найстрашніше, страшніше, ніж під час пологів. Тоді то вже одне, терпі та й усе, а тепер треба звикнути з тим, що болітиме. Часом хвилюються: "Може, не так, як у людей, буде у мене". Але заспокоюються: як смерть із цього, то хай буде й так, кажуть, що смерть з дитиною у рай веде.

Отак готують себе до пологів. Але деколи, як прийдуть кло-поти в хаті, то й забувають про те і журяться, хоч і кажуть, що ім не можна клопотатися, щоб не було яких ознак на дитині. Старіші в хаті, батьки в цей час дивляться за всім і, як досвідчені люди, зараз порадять, полають або од зла одведуть, а на добро справлять. У хаті всі допомагають їй: чи зроблять їй якусь приємність, чи на поле, чи до злих людей у хату не пустять, чи прилагодять усе потрібне, щоб не бігати опісля. Так само й чоловік на все звертає увагу, тільки що один більше, другий менше. Деякі чоловіки ще більше бояться, ніж жінка в цей час, а інші й не думають. Деякі ще заздалегідь приготують, щоб і намелено було, і накуплено, а як ні, то тепер починають купувати. У бідності великий, то тут вже це однаково. У голові й серці у майбутнього батька з'являються різні думки, тільки один на те зважає, а другий — ні. Чоловік переймається станом жінки і наче живе її життям.

Що робиться у жіночому животі, коли вона ходить на днях, важко сказати. Мабуть, воно там росте і вагу набирає. Недарма

Чудно якось
Діється між нами!
Один сина проклинає,
З хати виганяє,
Другий спічечку, сердечний,
Потом заробляє
Та, ридаючи, становить
Перед образами —
Нема дітей!. Чудно якось
Діється між нами!

Тарас Шевченко

O. Сластіон. На лузі.
Кінець XIX ст. Фрагмент

кажуть, що як у молодиці живіт болить, то дитина росте. Мабуть, воно до того часу більшало, доки не стало "на днях". Це, мабуть, від того, що одна добре виглядає та й здоровіша, а інша випадково чи навмисне завдасть собі шкоди роботою чи ще чимось. Уже коли на днях стане, то все готове і жде тільки свого часу, щоби прорушитися вниз.

Ознак, щоб другі помітили, що вже жінка на днях, нема. Кажуть, правда, що плями на виду та вузли під літками будуть дуже видні й аж мінятимуться. Дивляться також на ней, як рухається, і пізнають, коли вже не раз бачили її такою.

Сама вона теж помітить, що воно затихло в ній. Звісно, з першим її це важко, а з другим добре вже знає. Кажуть, що в цей час і кров деколи гублять, а це ознака, що вона на днях. Уже віщує, кажуть, краплями, як побачать кров од неї, чи на чоботах, чи на снігу, як зимию.

Як уже жінка стала на днях, то не йде ні в гості, ні в дорогу, ні до церкви, хіба що помилиться з підрахунками, бо це якось незвичайно і безсовісно було б, якби вчора гуляла, а сьогодні вже її родила. Буває, трапиться, що не вдергиться та й пританцює, а це й не минеться. Дехто каже, що порушила себе танцюванням. Роботи багато і в цей час у жінок, особливо влітку. Зимию легше: прядуть або їсти зварять. Звісно, у піч лізти, золити сорочки й раніше не можна було робити, то й тепер не спадає на думку.

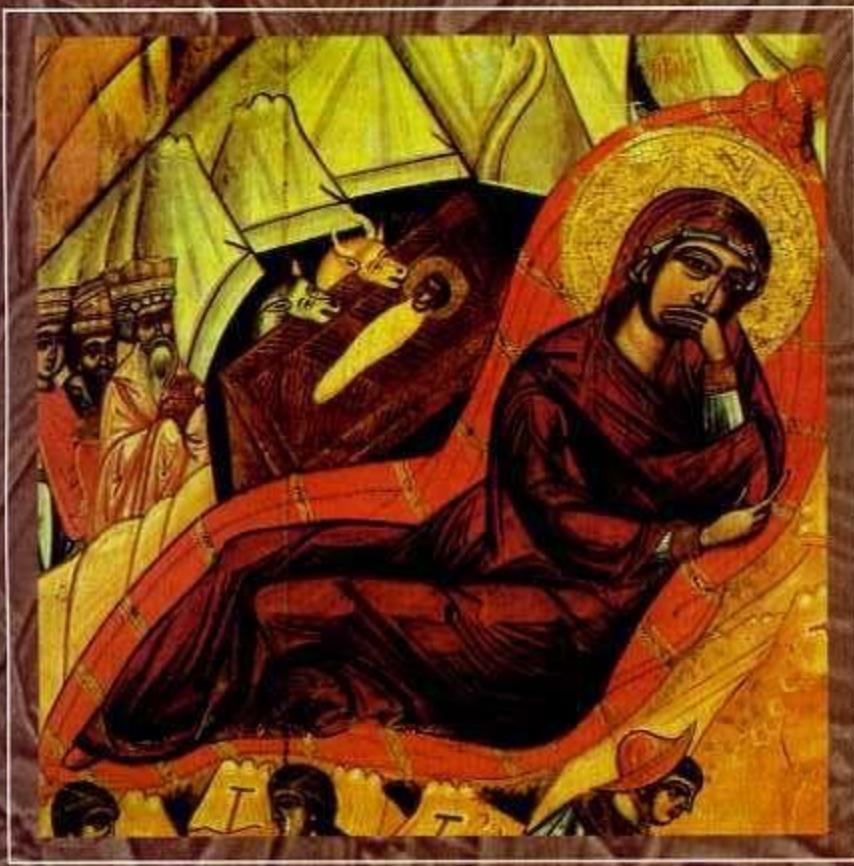
Прикмет дотримуються в цей час таких: з хати нічого не давати, не позичати і позиченого не оддавати, не продавати, не дарувати. Це, кажуть, гріх і не годиться.

Од грому щось прищептують, бо кажуть, що грім невинну душу б'є, а в ній дитина невинна ще, як янголя. Кажуть, що й вагітна жінка тоді невинна, а особливо на днях. Поговору, бійки, переполоху стережуться.

Як стане на днях, то дитина уже готова. Тепер уже думають про неї як про людину, і чекають лише, коли з'явиться на світ.

ПОЛОГИ

На саму хвилю, коли родиться дитина, люди кажуть: *пологи, родиво, розсипалась*. Уживаються при тому такі звороти: “Чи це вже вони (діти) усе одного печива?”, “Авжеж рідин!”, “Та я другий у батька!”.

На важкі пологи кажуть: *перейма, зіступкалась молодиця, сперся у їй бруд (цигани)*. Кажуть до попа: “Одчиніть врата, нате гроші, може, їй полегша”, “Любила солодко, то родить гірко”.

При пологах каже баба Лавруська: “От Господь болів не дає!” Так усе казала, як дитина довго не родилася. А породила: “Нащо ті болі, бабо? Мені і так терплячки немає”. — “Та нічого! Господь і перейму дасть”. Так звуть час, як після болів і полегша.

Хто може бабувати (приймати пологи)

З багатого двору старі баби не хочуть бабувати, лише бідніші, бо їм на родинах дохід. Хоч і кажуть деякі баби, що вони бабують заради спасіння, — але більше бабують вони через те, що їм щось перепаде та їй пошана їм од хазяїв і од людей. Інша баба то прямо каже: “Я тільки в людей хліба кусок з’їла”. А друга, то ще їй виговорить чоловікові, як її не покличе, обміне чи як там. “Ба! як за першим та бідніший був, то їй кликав, а тепер, то їй не позвав мене”, — перекаже вже через людей, бо вічі соромиться сказати. Хіба вже дуже зубата буде, щоб зважилась, бо вони ще — оці баби — і спесиві. Клич її, то ще їй відмовляються: “Ніколи мені”, “Та я вже слаба і не та стала”, “Вже час перестати мені цим гріхом бавитися”, — “Та вже цей раз, бабусю, послухайте, ви ж таки і за тими дітьми у мене бабували і у батьків моїх теж було бабуєте”. Якщо чоловік почне її благати, то вона ще більш запищається і зараз вбирається із ним разом. Як же не уміє ублагати її словами, то вона їй заметушиться її одговорюється та, гляди, і відмовиться. Батько найде другу. Кожна хоче, щоб її просили, і їх таки просять дуже. Найбільше образиться баба, як її брали, а потім обминуть або перемінять на іншу. Тоді скривдженна нашле або крикливиці, або якесь інше лихо на дитину. В Суботові Гаврихи усі боялися, а Кицька не вміла никому шкодити — нахваляється та їй годі. Була це собі сіра баба: звістиши, то ще її подякує. І малу дитину до неї пошли, то послухає, а інші — то все пиху якусь тримали. А як не візьмеш, то вона собі байдуже.

Де ж кожна баба навчилась бабувати? Ніде! Навіть одна одній не хоче навчати. Кожна з них була колись молодицею, жінкою і бачила, що з нею робили баби, як вона водила дітей і як порались коло неї. От тільки трудно дочекатися, щоб хто покликав її перший раз до себе за бабу. А вже як піде до кого

вона раз або де у свого сина, або там другої якої родини побає спеціально і сама набивається: "Нащо той клопіт ще й з посиленням за бабою, ось я сама, хіба ж я не бачила, як воно робиться?" Тоді назвишко їй готове — "баба". А покликати її вперше можуть тоді, як не мають тої баби, що перше бабувала, а другі далеко. То тоді мати зве, яку нападе, найближчу стару бабу. І от тоді вже та їй почне скрізь бабувати, бо її не боятимуться кликати, коли вона вже де бабувала благополучно. От далі, далі, вона набирається досвіду й робиться вже записною бабою. А звичай, що їй казати, як у хату увійти, що робити на пологах, родинах, молитуванні, хрестинах і похрестинах, це все вона знає, бо бачила, як у неї ще другі бабували.

Коли надходить час породу, посилають за бабою. Зазвичай іде сам батько таємно просити бабу. Він передає бабі хліб ("Чубинський; Barwiński) і просить її. Баба одразу не погоджується і радить вибрати іншу (Малинка), однак збиратися, бо відмовити не можна (Малинка; Чубинський; Милорадович).

Із собою баба бере хліб (Чубинський), вугіль, зерняті льону, спориш і спічку (Милорадович).

Приготування до пологів

Од поступок одлічи три місяці назад та познач той день і гляди його, бо тоді, як діждеш, будеш і родити. Часом днем не донесеш або перенесеш бувас, але це зрідка, а то повинно прийти точно. Так воно вже в Богові діється. Замічають, що за хлопчиком перенесе день, а як не доносить одного або й більш день, борони Боже, — то це несвоєчасне буде дитя.

Як прийде цей день, то за півдня до пологів замітить себе мати і часом попросить, щоб за бабою послали. Як же є з старіших хто у хаті, то вона їх посоромиться і не скаже їм нічого; от вони й самі помітять, бо вона з нестяжки буде бігати перед пологами за півдня і наче їй місця собі не знайде, то курям побіжить їсти дасть, то до свиней надбіжить, то у комору ніби за ділом пильним. Буде бігати, а їсти і в рог не візьме нічого. Потім ослабне і зляже недужою, слабкою. Як є старі в хаті, то ні за що їй не дадуть лежати, зараз почнуть лаяти її: "Чого лежиш? Хочеш душу занапастити?" Дорікають її і все намагаються, щоб вона вешталась, а не лежала на місці. Як же помітять, що вона не здужає встати і ходити, то зараз пошилють самі за бабою, а її беруть попід руки і водять по хаті, скинувши крайку і спідницю, а сорочку то вона ще заздалегідь перемінила на гіршу. Як водять, то струшують нею потроху, — а лежати ніяк ото не дадуть.

Прийде баба, тоді вже все по її слову робиться, бо баба повинна бути досвідчена, знаюча, стара жінка. По бабу, найчастіше буває, йде сам батько, а то посилає кого-небудь по неї. Як звістять її, то вона вдягається і йде.

Тільки що увійде в хату, то не здоровкається, а тричі каже, переступивши поріг: "Христос воскресе" і раз нишком "Богородице", а хто є в хаті, кажуть їй: "Воїстину воскресе". Як нікого в хаті немає — сама породілля, то баба сама собі і відповість. Прочитавши "Богородице", іде до породілля зараз. Сама розягнеться і, як здоровенька породілля, що пологи свої видереже сама, то баба постелить на полу для неї сяку-таку постіль. Долі не стелять, бо бояться простуди. А як породілля дуже

Я викладаю і знаю, що в нас дуже багато медичних висловів, характеристик щодо пологів, загітності, народжені дитини, і я тепер розумію, що їх просто скальковано з російської мови. У цій книжці я знаходжу чудові українські вислови, які мені тепер хочеться чимськоріце впровадити в педагогічний процес, щоб лікарі саме так почали говорити. Це налагоджено цікава народна медична термінологія.

Для прикладу: є і "зачаття", але краще "поступки". Справді, дитина робить перші поступки у черепі матері, це точіше, ніж зачаття. Далі таке слово, як "почулася". Жінка почулася. Ми говоримо "перші рухи" або "перше шевеління" плоду, навіть так у наших історіях хвороби записано. А це коли вона вперше почула рух дитини — "жінка, яка почулася". Тепер вислів "жінка, яка вже важка" — не третій триместр, коли в неї вже досить великий плід. Я на Гуцульщині чула цей вислів: "Коли ви були тижки, як ви носяли дитину?" Ше один вислів "жінка, которая вже на днях". Ми запозичуємо з російської "на сносях", інби їй не мали свого слова. Така поетична термінологія! Ше один не можу помнити: поліжниця (пологи — поліжниця). Це теж таке ласкаве, лагідне звертання, з добротою. Або жінка, которая вже шойно народила, — обролинилася. Це настільки поетичний вислів, що ми просто не сміємо його не знати. Ось вона обролинилася, вони вже не просто подружжя зі своїм чоловіком — вони мають дитину, збільшилася родина — вона обролинилася. І таких висловів є багато. Ця книжка дає змогу навчитися нашої красивої української мови, а не вживати кальки з російської або інших мов.

Зореслава Шкіряк-Нижник

слаба, то вже баба сама коло неї тупиться, а постіль постелить хто інший.

Простий народ не знає таких приготувань, яких дотримується інтелігенція. Жінки виконують їх до останньої хвилини усі свої обов'язки і злягають дуже часто серед роботи у полі або на дорозі чи ярмарку (Милорадович, 15); тільки слабких жінок, хоровитих кладуть, інколи до ліжка (Шухевич, 2).

Баба завжди починає з молитви (Чубинський, З; Милорадович, 17) і поклонів і аж потім береться до справи. У нас при пологах допомагають сільські баби-повитухи, які часом абсолютно безінфарді, осікльки не мають найменшої фізичної освіти, а весь спосіб лікування переймають від інших баб, з якими самі мали діло, коли народжували. Сільська повитуха пильнує лише, щоб все було виконано згідно зі звичаєм: все інше для неї незнане. Тому не дивно, що пологи кінчаються часто нещасливо (Гриневич, 73; Ploss, Weib, II, 124—127). На Україні така ситуація почала вже трохи поліпшуватися завдяки зусиллям земств (Малинка, 256; Сумцов, Очерки, 53). На Галичині ситуація ще гірша, ніж на Україні, не кажучи вже про грецькі регіони. Лікар у селах під час пологів буває дуже рідко. Зумовлене це тим, що лікарів обмаль, та й ті, що є, не мають біля них військата до віддалених сіл. З цим пов'язана не одна трагічна історія.

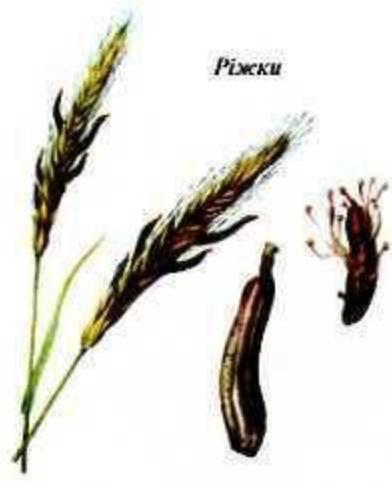
Бабами стають жінки 45 або 50 років, які вже перестали родити. Великим соромом вважається для баби привести на світ дитину: все село смеється з того, а дитину відповідно називають "бабинцем" (Малинка, 257; Януржинський, 76; Гриневич, 73; Милорадович, 16—18).

Від баби вимагається, аби була "чесною", осікльки частково її якості переходить до дитини, досвідчену, багатою, щедрою, сміла добрі почастувати.

Навіть коли пологи закінчуються трагічно, бабу залишають у спільноті, якщо уміла добре говорити заклинання, добре вели хату, осікльки на час пологів господарство переходить до її рук.

На пологи вона повинна бути убрана в усе чисте (Милорадович, 17). Плату вона отримує зазвичай у вигляді дарунків (Милорадович, 28); в Ходовичах дають їй по першій дитині дві міри пологтина на запаску і буханець хліба (Кофесса, 120).

Місце пологів. Найчастіше жінки народжують в хаті (Януржинський, 76; Малинка, 259; Чубинський, З; Дерлинг, 122; Kolberg, Rokycie, 209; Гриневич, 72 та ін.), проте існує ще давніший звичай, коли жінка злягає у якомусь прихованому місці, наприклад, у стодолі, повітці або на городі (Милорадович, 16). Цей звичай відомий у багатьох європейських і позаєвропейських народів, що ще стоять на нижчому шаблі культури (Ploss, Kind I, 51—61; Сумцов, 79), і пов'язаний із уявленням про те, що жінка під час пологів і в післяпологовий період є нечистою (Ploss; Höller). Зі слов'янських народів цього звичаю суворо дотримуються великоросси. У них жінки народжують у лазні (бані) і залишаються там кілька днів (Лебедин, Быт крестьян Тверской

Ржівки

Волосика

Ромашка

Пастернак

Остудник

туберини. Этногр. Сборн., 1853, Этногр. Сборн., I, 23, Тульская г.), а відтак їдуть у дім своєї дитини і перебувають там до виходин (Сумцов, 78; Нижегородская г.). У південних слов'ян також до недавнього часу не заведено було злягати в хаті, оскільки це занечищувало її (Krauss, Ploss, Ястребов). Численні паралелі наведені у Пльосса.

Ще однією причиною того, що жінку не пускають у цей період до хати, є страх перед лихими очима. У нас так само, як і в росіян, вірять: що менші людей знає про народину, то краще, оскільки породілля мусить страждати за кожний гріх людини, яка знає про її стан (Милорадович, 16; Колберг, 175; Ploss; Сумцов, 76; Успенський, Родини, 72; Балон, Рождение, 29; Малинка, 255; Иванов, 25).

Щоб захиститися від лихих очей, захищають ліжко білим простирадлом, підвішеним на жердині (Дерлинг, 122; Kolberg, Рокусіє, 209). У Бранлаві (Чубинський, 3) роблять це, коли дитина вже народилася. У Ходовичах, коли народжується дічинка, підвішують до простирадла стрічку з коралами, а коли хлопчик, — стрічку з квіткою (Kolessa, Narodziny, 118). Так само роблять словаки (Ploss, Weib II, 40), російни (Лебедин, 183, у хліві) і боснійці (Stern, 293). З неслов'янських народів цей звичай відомий у волохів, новогреків і вояків (Верещанин, Вояки сосновського краю).

Під час народині нікому не можна заходити, а якщо вже хтось увійде, то мусить залишитись до кінця пологів (Милорадович, 16). Щоб люди про це знали, роблять всілякі знаки (Ploss, Weib II, 13—14): у гуцула, наприклад, застеляють призьбу веретою, а у пікні ставлять червону (або білу) плянку з буряковим борщем (Шухевич, 2).

Серед гуцулів заведено родити на землі (Шухевич, 2), подібно до того, як це роблять серби, болгарки, румуни, циганки (Temesvary), китайки та індуски (Ploss).

Перед пологами відбувається урочисте прощання з чоловіком і родиною, і баба провадить останні приготування. Передусім лагодить місце для породілля. Зазвичай це місце між піччю і стіною, яке накривають соломою, інколи рідном, а під голови кладуть кожух (Принцевич, 72; Милорадович, 17; Kolberg, 209, 211; Kolessa, 118).

У нас пологи зазвичай проходять легко; це дустрічається переважно у народів менш культурних і у селян. Згідно з Ящуржинським, часто дитина приходить на світ майже без болів під час жині, і породілля сама приносить її додому. У гуцула жінки злягають, як правило, за роботою, нерідко віляють на піч самі, а зазяять уже з дитиною; буває і таке, що вагітна вертає з ярмарку вже з дитиною і з бесагами (Шухевич, 2). Дерлинга зазначає, що пологи можуть відбуватися на розлогім лані, в дорозі з ярмарку чи відпусту (122). Численні приклади того, що народини нерозвинених народів і інших народів населення проходять легше, наведено в Пльосса.

Найчастіше дають порошок з житніх ріжків з водою (Принцевич, Малинка, 259; Милорадович, 15; Ящуржинський, 76). Такі ліки застосовують і в медицині інших народів (Fosse; Temesvary).

Також дають настій з житнього цвіту (Принцевич, 74; Ящуржинський, 76).

Трави для приготування до пологів

Ріжки житні — в терапевтичних дозах строго вибірково діють на матку, посилюючи її скорочення, але надмірна доза може спричинити отруєння.

Рум'яник, або ромашка лікарська, має широкий діапазон терапевтичних властивостей: знимає спазми органів черевної порожнини, виявляє дермотонічну, болетамувальну, протизаналитичну й антимікробну дію, регулює менструальну функцію та ін.

Пастернак має болетамувальні та загальномімінливальні властивості.

Остудник має сечогінні, в'яжучі, спазмолітичні й антибактеріальні властивості.

Деревій, зокрема препарати з його листя, з потужним протизаналитичним, бактерицидним, кровоспинним засобом при маткових кровотечах, а також стимулює виділення молока у матерів-грудувальниць.

Тут і далі подається за енциклопедичним довідником «Лікарські рослини». — К., 1991

Лобода

Тул

Дерев'ї

Валошка має сечогінні, жовчогінні, протизапальний та анеболовальні властивості.

Лобода має протизапальний, болетамувальні, антимікробні, протипаразитні та іроносні властивості.

Туя використовується у народній медицині як кровоспинний, антисептичний засіб.

Вживають, підвари:

з *волосом* (Osatum Basilicum) (Принцевич, 74; Сумцов, 76; Редько, 81; Іваніцький, Матер. по эти. Вологод. г., 109);

з *лободи* (Принцевич, 74; Ploss, Weib II, 268);

з *маточирців* (Origatium maiotana) (Принцевич, 74);

з *туї* (Aconitum apellas) (Принцевич, 74; Rokossowska, 168);

з *собачої кропиви* (сердечника, Leonorus cardiaca) (Принцевич, 74);

з *рясту* (Принцевич, 74);

з *остудника* (зелінняка, Verbena officinalis) (Принцевич, 74; Gustawicz, VI, 50);

з *рум'янку* (Принцевич, 74).

*Різдво Христове
зі сценами з життя Марії.
Середина XVI ст. Село Трушевичі*

з *Satureja hortensis* (szaber, Принцевич, 74; Weyho, II, 606);

з *повою* з молоком (Принцевич, 74);

з *пастернаку* (Принцевич, 74).

П'ять сік, витиснений із *Lactuca sativa* (Принцевич, 74), настій з коренем діренію (*Angelica silvestris*) на горілці (Gustawicz, VI, 224; Принцевич, 74).

Ще вживають порошок з кришталлю і міді, яку зішкребли з трьох медяків (Принцевич, 75; Fosse, 53; Малинка, 256).

Наприкінці кладуть у голови спущені трави і квіти (Януржинський, 76).

Злоги і пологи

Як легкі пологи, то баба без клопоту розпорядиться, щоб і у печі горіло, і щоби літеплечко було, а як важкі пологи, то зараз кличуть чоловіка породіллі, як бувас, що він де надворі. Хоча це рідко, бо всі чоловіки при пологах присутні, а при важких, то самі підтримують жінок під плечі і водять, — і тоді кажуть чоловіку проститися з жінкою, і він, і вона просять одне в одного прощення. Як це до трьох разів не допомагає і дитина не зродиться, кличуть їх сусідів, і ті так само простяться з породіллею, а вона з ними тричі, бо тоді, кажуть, полегшає, як попроститься з усіма, хто на неї нарікав коли. Як і після цього не полегшає, то вже всі здаються на волю Божу і моляться собі, а баба найбільше: вона попростилася з породіллею, коли увійшла у хату; коли ж забула попроститися тоді, то найперша, перед прощанням чоловіка, попроститься, як помітить, що важко.

Щоб легше було родити, не уживають ніяких медикаментів. Тут же помічають, що як хто з чужої хати, не знаючи, що діється, навернеться туди за чим, то його назад не пускають, поки не обродиниться породілля; бояться, мабуть, щоб і дитя назад не вернулося: кажуть, не годиться випускати з хати.

Коли пологи тяжкі, то сама баба допомагає вийти дитині і тягне сама. За невдалість не засуджував її народ, і вона бабує собі далі.

Дасть Бог, діждуть, що народиться дитина після тяжких пологів чи звичайно собі прийде на світ, то вже ніхто не втручається — сама баба робить все. Скоро дитя народилось, вона перехрестить його тричі, взявши на руки, і каже: “Во ім’я Отця і Сина, і Святого Духа” або “Господи, Суше Христе, Сине Божий і Духу Святий”. Останнє кажуть частіше.

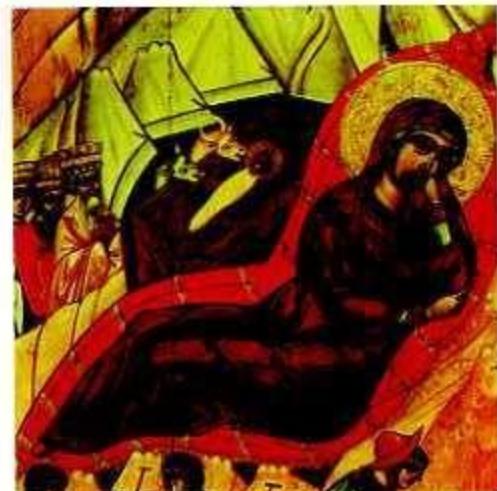
Часом прийде уже баба, як обродиниться породілля, бо й це буває часто, то й тоді вона каже тричі “Христос воскрес” і береться потім далі за своє діло: загляне у піч — чи окріп є та інше. З новонародженим не поздоровляють.

Тільки-но дитяточко з’явилося і баба похрестила його, стала зараз матері легше, а баба бере його і показує їй, а як коли, то обмис перше і аж тоді дає. Часом, як дитина з’являється на світ, то матері мліють. Тоді баби близкають святою водою, а як її нема (що рідко буває), то й простою.

Часом трапляється, що кров свіжа піде з породіллі і не зупиняється; тоді кличуть тих, що вміють замовляти, а як вже се не поможе, то здаються на волю Господню.

Як подивиться або, бувас, й подержить мати своє дитяточко на руках, то баба його зараз бере од неї, укутує і покладе десь у запічку або на печі, а коло матері кладе під постіль обов’язково залізяку чи то ножа — будь-що, аби залізне, щоб ніхто її не зурочив. Цю залізяку повинна жінка до трьох днів, куди б не йшла, брати з собою.

Після цього, як уже баба упоралася з тим, шукає для хлопця сокиру, а для лівчинки гребінку і зараз же зав’яже пупа дитяточку на вершок од животика і тоді до гребінки чи до сокири, а як де, то й не шукають нічого, а до порога прямо візьме баба та й відріže по зав’язку пуп. Це для того до сокири або до дніща одрубують пуп, щоби кожне до свого діла вдатне було. Не чутно, щоби де одрізували до книжки, бо ще з цього хліба не їдять; може, це ведеться у попів та у панів, а в людей не чутно. Як обрізус баба пупа, то примовляє: “Одрізує пуп на вік, на сто літ”. Ця примовка законна, хоча інші баби і більш, може, вміють примовляти і добавляють, що хочуть. Але це закон, а то баб’яча охота.

Богородиця на ложі.
Фрагмент ікони “Різдво Христове
зі сценами з життя Марії”

Ми сьогодні, в ХХІ столітті, наречіті дійшли думки, що добре, коли чоловік присутній при пологах. Виникається, наці прашури вважали за необхідне, щоб він був при пологах. Жінка підчуває тоді, що які спрощі й любить, що хоче бачити дитинку з перших секунд й приходу на світ. І було заведено, щоб бабка-повитуха давала чоловікові потримати новонароджену дитину. Зара ми те саме пропагуємо як новакіо.

Зореслава Шкірк-Нижник

Чорногорець у колиску свого сина кладе зброю; а почі — веретено і прялку. Хлопчик у гвінейських негрів отримус лук, а лівчинка — паличку для приготування їжі.

Север Покровський

На цій іконі перерізали пуповину, до неї молилися про допомогу в пологах. Полтавщина. Імовірно кінець XVIII ст.

Якось однієї ночі в нашій хаті, що, як відомо, вже просла по вікна в землю, сталося диво.

Прокинувшись ранком на печі, де спав я в просі чи в житі, ой брешу, — и ячмені, прокинувшись, отже, в теплом душистому зерні, чую — щось твориться у хаті незвичайне, мов у казці: ліл плаче, мати плаче, курка в сінях кудкудаче, і пахне чимсь, іби церковним.

А надворі Пірат лютует на старій. А старій вже, чую, риняють у сінях і шарять по дверях, шукаючи клямку.

Я одкриваю очі і не ветигаю ще як слід прочуматись, аж мати підходить до запічка і простигає на піч руки з начвами,

а в начвах, сновите в білих пелюшках, як на картині, дитя.

— Ти вже прокинувся, синючку? А я тобі ляльку привела, дівчинку. Ось, бачин, яка!

Я глянув на ляльку. Вона мені зразу чомусь не сподобалась. Я її навіть трохи злякався: мордочка з куличком і сиза, як вечене яблуко.

Пупа зав'язують матіркою (прядивом), а не плоскінню, бо як плоскінню зав'язати, то буде нетрідне, це гріх навіть.

Усі вірять, що як баба зав'яже пупа коротко або слабко, то будуть животи виходити (тобто буде грижа. — Упоряд.). І через те молодих бабів бояться брати.

Відрізання пупа. Коли дитина з'являється на світ, передусім виконується замовлення дитині від порії (Милорадович, 17).

За відрізання пупа й усунення містище береться баба.

Пуповину відрізають зазвичай на три пальці від живота (Милорадович, 19; Гриневич, 79; Малинка, 262), хрестячи одним кінцем ножа породіллю (Гриневич, 79). Подекуди остерігаються підрізати ближче до тіла, щоб хлонець не мав занадто малого пруття, а дівчина щоб не була занадто пристрасна (Гриневич, 79), або щоб дитина не була хвобливіва (Милорадович, 19).

Відрізають зазвичай на предметі, який може мати зв'язок із майбутнім дитини; у хлопця — як правило, на сокирі, а у дівчини — на гребені (Милорадович, 19; Гриневич, 79; Чубинський, 5; Малинка, 262; Ящуржинський, 76; Іванов, 27).

Поступово набув розповсюдження звичай відрізувати пуповину хлопцеві на книжці, що був письменний (Ящуржинський, 76; Яструбов, 142).

У багатьох народів зберігся звичай давати новонародженні дитині предмети, що символічно визначали заняття, яке бажали для цього родичі. Чубинський згадує, що повітуха вітає хлопця словами "сідай на коня", дівчину "бернись за гребінь".

Кров усю і містище (містище і бруд увесь, що з породіллі, називають "очисток"), що вийде з матері, як народиться дитина, не прибирає баба, бо треба цим містищем потократи навхрест новонародженні, щоб, як житиме у світі, не валило нікому своїми очима і не було врічливе. При тім нічого не примовляє. Потім викопає проти того самого місця, де дитяtko народилося, на полу яму заступом, вкине туди жита і покладе містище зверху, вгорі туди все, що вийшло з матері, і засипле землею. Потім змаже діл, а породіллю ляже собі на полу або сяде з прикритими ногами. Ті ганчірки, що були під породіллем, позгортає баба, випере і одкладе.

У пелюшечці, ще не сповите, бо його не зараз сповидают, а вже як дуже борсатися почне, лежить собі дитяtko, а мати теж собі коло його одпочиває.

Баба скрізь порядкує сама в хазяйстві, а найбільше коло печі, і всі звичай виконує — це її діло. Вона і свічки не дасть загасити, поки новонароджene не обмолитвутися, щоби не було обмінчати, не дасть нічого з хати, хто би чого не позичав, і з двору не дасть нічого, бо "не годиться". А вже як трохи причепурить у хаті, скупає породіллю й дитину й покладе на полу, тоді вже можуть бути родини. Баба порядкує: чоловік її чи хто другий, як є у хаті, — чи то сестра, чи то брат, чи будь-хто, — наносить шапликом води у чавунні. Баба гріє і купає дитину і породілло. В купіль покладе потерих із сіна і гвоздичок чи яких інших квіточок або сіна гарненького, як коли — того, що на покуті було і на Зелені святки ним діл устилали. Попаривши, покладе дитя на полу коло матері, а часом і на печі. Тепер уже готуються до родин.

Щоб не було дитині уроків, щоб ніхто її не завадив чи очима, чи словом лихим, як, буває, зазіхне на його вроду, то задля цього кладе сама мати коло порога віник, а на віник дитину, і переступає її тричі, байдуже, що воно кричить. І все за кожним разом спльовує та її каже: "Сама мати спородила, сама вроiki і

— Яка красива. Ну — лілечка! —
ніжно і зворушену промовила
мати. — І позіхає, глянь.
Голубонько ж ти моя сизенька,
квіточка...
На щасливому материному лиці,
що сяяло і мовби світилося від
радості, я побачив слізни.

Олександр Довженко

Іконописець Дмитрій.
Рідво Марії. Ікона з Долини.
Близько 1565 р.

врочища одходила". Три рази так перекаже, візьме дитину на одну руку, ударить її тим самим віничком по задиняті, та й за поріг віничок той викине, а дитину кладе чи на подушку, чи у колиску, як уже її наготовлено.

Груді своєї не дає мати скоріше, аж як баба піднесе дитину, а згодом як де, то вже аж тоді, як од хреста принесуть, бо теж, кажуть, буде вроцливе на очі. Як дас мати груди, то спершу право, бо як дасть ліву, буде, кажуть, безпремінно лівшун.

Як дитина родиться у сорочці або в шапочці такій, то замічають, що то недобрий знак. Часом їх сушать, трутть та згодом дають пити дитині або з містицем ховають у землю.

Чепець — це оболонка, що лишається на голові дитини з яєчного міхура. За загальним віруванням, він приносить щастя (Милорадович, 20). Хоча ми й заперечуємо існування цього вірування, проте воно зустрічається й у нас (Чубинський, 6; Франко, 181; Януржинський, 76; Іванов, 26).

Ше не так давно в Росії купували чепець перед важливою справою (Ладеев, Зан. о рус. быте, 138; Сумцов, 28), подібно до англійських адвокатів у XVIII ст.

На Харківщині вшивають чепець в одяг дитини, піважаючи, що за дозомогою цього вона стане архієреєм (Сумцов, Милорадович). У чехів дає він надзвичайну силу (Barloš, 4).

Чепець має велику силу, дарує славу, гасить огонь, звільняє від війська, взагалі дає саме щастя (Ploss, Temesvary, Liebrecht, Сумцов, Wuttke, Bartels, John, Sitte, Stern, Kolberg, Świątek, Успенський, Lilientalowa, Балов, Lovretić, Meyert).

Перший крок дитини
до свободи — народження.
Дитина виривається у світ. Сама!
Можливості її, спочатку майже
нульові, раптом зростають
у мільйон разів...

Симон Соловейчик

Бабами ставали жінки віком 45 чи 50 років

Трави до купання

Живокіст. Основними діючими речовинами кореня живокосту є алантойн, слизисті й дубильні речовини, вони зумовлюють протигемальній, обволікаючий і такий, що зумовлює проліферацию клітин, вплив на організм, с відомості про антипульсну активність рослини. Зовнішньо рослину використовують у всіх випадках, коли треба прискорити загасніння.

Рута злімас спазми гладенької мускулатури травного тракту, жовчних і сечовивідних шляхів та периферичних крононосних судин.

Гвоздика має кровоостанні, засобувальні та протизапальний властивості.

У Нагуєвичах кажуть, що як у хлопця на тімені одне "гніздо", то буде мати одну жінку, а як два — то дві.

Для перев'язування беруть придиню, але зважають на те, щоб перев'язати матіркою, а не плоскінню, бо інакше дитина стала б неплідною (Ящуржинський, 76; Гринцевич, 79; Милорадович, 19).

У Самбірськім повіті це стосується тільки дівчат (Лепкій, 269; Гринцевич, 79). Подібні вірування зустрічаємо й у румунів (Dan, 217).

В уявленнях багатьох народів пуп має дуже важливе значення. Майже в усіх народів світу йому приписують властивість уберігати від небезпеки, привертати щастя і пробуджувати в людині духові сили (Ploss, Schmidt); по ньому намагаються також відгадати, якої статі буде наступне покоління.

Відрізаним кінцем пуповини помазують дитину в тім місці, де це робить священик під час хрестин, і примовляють, щоб не боялась зуочення, щоб її обходила ісказа слабкості і нечистота (Малинка, 262; Гринцевич, 79).

У такий спосіб баба торкається пупом тімені дитини, "щоб не будо тім'яного зуба" (Ящуржинський, 262).

Пуповину старанно заховують у прискринок і дають потім дитині, щоб, як дорoste, розв'язали: коли розв'яже, буде мудре (Милорадович, Гринцевич, Франко, Lovtetié).

Таке вірування поширене на всій території України в українців, поляків і євреїв. У лемків дивляться ще на те, о котрій годині відпала підв'язана пуповина і ховають її 7 літ між полотном: коли дитина розв'яже її на сьому році, то тим самим розв'яже собі світ (Лепкій, 269). Подібні вірування можна знайти майже в усіх народів світу. У франків зберігають пуповину до шостого року і підсмажують її дитині з ячиною, щоб її разом відкрився. В Африці у сомалі зашивають в одяг; у східних німців зазвичай дають пуповину дитині, коли вперше йде до школи. Роз'язування пуповини її пуповині віщує в Німеччині, а саме у пруссів, франків, баварців, професійний успіх (Ploss, Kind I, 15—18). У Сілезії, як і в нас, дитина під того матиме добру нам'ять (Nehring, 7), у румунів (Dan, 218) добре вчитиметься, коли тобі хлопець, і ткатиме та шитиме, коли дівчина. Так само у західній Чехії (John, Sittle, 104) і у євреїв (Segel, Maier., 322). В Алтайзей зберігають її аж до смерті (Andrian, 109).

Містинце, в якому народилася дитині, закопують у нас під ліжком або, обмивши його, загортують у сорочку; іноді викопують ямку під лавою або на такім місці, щоб ніхто не переступив (Шухевич, 3; Милорадович, 21; Малинка, 263; Іванов, 27), поливають водою і посыпають зерном, щоб дитина була багата, а породіля "ще дітей водила". Зважають також на те, щоб добре закопати, і відкопують лише у випадку смерті дитини й викидають на город, щоб діти так росли, як трава на городі (Малинка, 263). Так роблять у Харківській губернії (Милорадович, 21), в Поліській докидають ще пшеницю хліба і якій гріш (Чубинський, 5). На Ківшчині закопують місце під плотом, замовляючи його (Ploss, Weib II, 225). У інших народів зустрічаються різні варіанти цього звичаю. Великоросси закопують його в землю (Сумцов, 80; Успенський, 73), естонці ховають у стайні (Ploss, Weib II, 225), в Далмації закопують під рожею (Novotka, 247), під буль-яким деревом. Між деревом і містинцем простежується певний зв'язок: на Угорщині, коли хочуть мати хлопця, викопують місце під грушкою, коли дівчину — під яблунькою (Temesváry, 64); те саме бачимо у німців (Wuttke, 355).

Угорські русини закопують його через кілька днів після пологів, бо вважають, що на скільки днів затрималися, стільки літ не буде дітей.

Деякі народи сплюють його, як у Норвегії (Liebrecht, 319) або в Угорщині (Temesváry, 64); в Тюрингії й у Штирії висувають, як у Ісландії (Bartels, 70). В Індії кидаюти у воду (Schmidt, 507).

Містинце може так само донго виходити, як і сама дитина. На прискорення пиживаються різні заеби, деякі з яких вже відомі нам, як уживані під час важких пологів. Коли за дві години не відіде породний очисток, тоді породілі дають пити оливу, шафран, цвіт півонії, настій вишневої кори, розтерти коралі (Милорадович, 21), мішанину з трьох зародків і струганого срібла (Гринцевич, 80; Корєнікі, Przuszyniec, 212) або обкурюють її (Podbereski, 74), або змушують

блювати (Милорадович, 21), прискладають на пупець потерту цибулю (Podbereski, 74; Гринцевич, 80; Świątek, 601), 9 голівок часнику — до матиці, прискладають гаряче шмаття на хребет і на жініт, ставлять дранячку під хребет поліжниці або присипають місце зерном (Гринцевич, 80). Проте найчастіше радять дуті в пляшку (Милорадович, 21; Ястремов, 142).

У XVIII ст. давали пити воду з розпущенним сорочачим мозком (Потебня, Мал. леч., 29). Механічні способи були ще страшніші: жінку били, трясили, підкидали, а коли нічо не допомагало, то витискали і виникають місце руками (Гринцевич, 81).

Приклади з життя інших народів у Ploss, Weib II, 183—220.

Упоравшися з пупом, баба купає дитину і породіллю. Тут знов ізлий ряд приписів, як варти воду і з чим. Так, для дівчат воду гріють у високих горнятах, щоб були стрункі, але не допускають, щоб кипіла, бо дитина буде сердита (Ящуржинський, 76), так само не купають у гарячій воді. Знідси і вислів "у гарячій воді купаний".

Подекуди в Росії й угорських русинів використовують холодну, як лід, купель (Водлан, Сумцов, 84). До купелі зазвичай кидають сіно, во-лошки, овес і доливають свячені води (Шухевич, 3; Kolberg, 175; Чубинський, 6), дають живокості, товстушки, рути, отрочника, омана і хробуста, гвоздик, тройцької трави (Іванов, 28), материнки (Лепкій, 269). Пор. Vyhldal, 140, Ploss, Kind II, 11—25.

Щоб дівчина була красна, додають трохи меду (щоб нахла) (Kolberg, Франко). В інших народів також додають, різне, щоб дитина була гарною, щасливою і багатою. У Слезії (Vyhldal, 40), у поляків (Lid II, 225) і євреїв (Lilienthalowa, 145) з цією метою доливають молока. Словаки викидають жито, щоб хлопець був добрим господарем, горобину, щоб був гарний на вроду. Волохи додають солі й заліза, щоб дитина мала розум і силу (Bartoš, Naše děti, 75). Росіянин доливають молока (Балов, 93).

Зазвичай же викидають гріні, щоб дитина була багата (Ящуржинський, 77; Шухевич, 3; Kolessa, 117; Bartoš, 5; Сумцов, 84; Милорадович, 20).

Живокіст

Рұма

Огірочник

Овес

Як поводяться в хаті, де є пологи

Як починаються у жінки перейми вдень, то кажуть дітям чи батько, чи сама баба, чи хто старший у хаті: "Ідіть собі, діти, гуляти десь!" Старші й самі здогадаються і порозходяться по сусідах, взявшись собі роботу. Як же довго не родиться дитя і мати мучиться, то тоді усі сидять у дома, і бува, що на їх очах і родиться дитина. Старші, звісно, весь час у дома і доглядають жінку. Тільки вночі усі вдома.

Як спитає котра дитина, де ляльку взяли, то їй брешуть: "Баба принесла".— "А де баба взяли?" — "У бур'яні знайшли" або в очереті (як зимою), "з піску баба принесли".

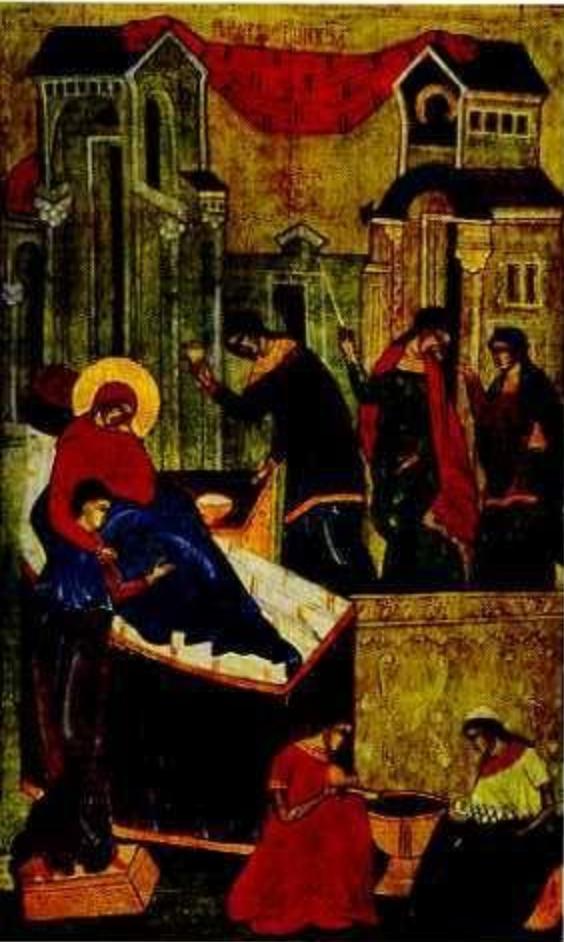
Сам чоловік породіллі дуже чогось боїться, хоч часом удає, що йому байдуже, а в голові здіймається щось і світ у очах десь далеко маячити. Старим, як є у хаті, і тим ніяково, бо їм відомо, що буває з жінкою і з дитиною. Страшно і подумати, яке воно м'якенське народиться: і тім'ячко м'яке у його, і кісточки м'які. А у хаті — стільки дітей. А як умре мати або навіки склінє... Буває, що нелюба молодиця в хаті, а й тоді на серці неспокійно.

На кутку всі вже знають, хто сьогодні народжує, і дивляться собі на це, як на звичайну річ, та шікавляться хіба тим, кого із сусідів на хрестини покличуть. Надіються ті, що найближче і що були найдобріші до породіллі та її сім'ї.

"Та ми в гніву трохи з ними, то, мабуть, і не покличуть", — кажуть сусіди, як хто запитає.

Огірочник має сечогінні, потогінні, протизапальни, пом'якшувальні та легкі послаблювальні властивості, він позитивно впливає на обмін речовин, регулює роботу серця, змінює нервову систему, буджує апетит.

Овес містить збалансовану кількість багатьох незамінних амінокислот білків, вуглеводів, жирів і вітамінів групи В, настоянка висушеної трави має заспокійливі та сподійні властивості.

Різдво Марії. Ікона з Ванівки.
XV ст.

Ховання батька; кувада. В одних регіонах батько може бути присутнім при пологах (Милорадович, 18) і навіть допомагає, в інших мусить вийти з хати (Малинка, 264—5).

Кувада не збереглася у нас. Про її існування може свідчити хіба що той звичай, що після хрестин батькові дають їсти кашу з сіллю і віном. Відомий цей звичай в українській Харківській та інших губерніях, білорусів і великоросів Костромської, Орловської та інших губерній (Сумцов, Благовіщенський, Редако).

Добровольський подав до "Русского філологіческого вестника" (XVI, 1886, с.128—131) звістку про дуже цікавий пережиток. У селі Рудні Єльнинського повіту Смоленської губернії жив Іван Лорічкін, який інажив своїм обов'язком стогнати, коли його жінка народжувала. Передумовами цього виявився весільний звичай. Якщо чоловік визнавав "авторитет жени выше своего", то дозволяв їй тричі перекотитися через себе. Тим самим він приймав на себе обов'язок стогнати під час пологів. Збереглося також повір'я, що при чоловікові порів легше проходить. У Чернігівській губернії під час важких пологів чоловікові розв'язують пояс і комір (Черн. Г. Від., 1855, № 20; Сумцов).

Батько приймає дитину як свою. Від цього звичаю, поширеного у менш розвинених народів, у нас збереглося лише те, що дитину загортують у батькову сорочку і роблять їй з його одягу пелюшки (Чубинський, 9). У болгар і росіян спочатку передають дитину батькові (Сумцов), у білорусів і літвівців це роблять аж по хрестинах. В Альтавазі також загортують дитину в батькову сорочку і передаюти йому на руки (Andrian, 109), аби її підніс. Цей звичай зустрічається вже у старих германців і розповсюджений донині по Німеччині (Züricher-Reinhard, 131, зі Швейцарії). Зберегся цей звичай, хоча й трохи видозмінений, і у чеських німців: там батько зараз по купелі мусить поціклувати дитину (Grüner, 36) і лише тоді передає її матері (John, Sittle, 104).

Із цим пов'язаний також звичай, записаний Потапіним в "Очерках северо-западной Монголии": у бурятів Іркутської губернії жінка підіймає дитину вгору і опускає так, щоб упала на м'яко застелений стіл.

Оповідання про важкі пологи

* * *

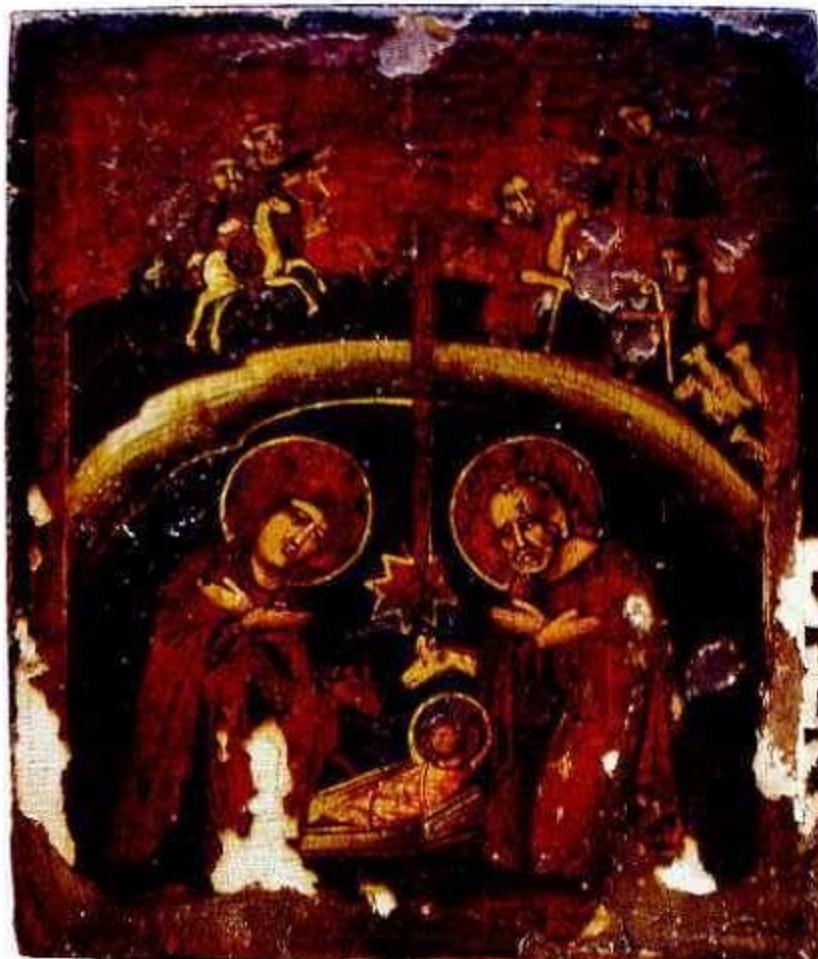
Розказують молодиці одна одній:

"Бідна Одарка, вже ожила, ходить. Ви чули, як вона вела ту дитину?!"

"А не чула!"

"Їй, не дай Господи нікому таке. Як почала вона вести, то, Господи, мутилась, а як привела, то ще гірше. Нехай Господь оберігає всякого хрещеного! Як приведеш ту дитину, то легше стане, а вона побіліла, як глина, затрусилася і не дихне. Ми з бабою перелякалися, та я мерцій давай її трусить, баба воду холодну ліє на голову, на груди, у вуха, а я розтираю по тілу та гукаємо: "Одарко, Одарко!" А вона й не ворухнеться, а далі лунула очима і сказала: "га" та знову і зомліла. Я також зомліла, баба побіліла, а все ліемо ми ту воду та гукаємо знову,— ні, не прокидається. Я вибігла з хати, гукула йї чоловіка, кажу йому: "Скажи матерям та йдіть прощайтесь, бо вже, мабуть, умерла".

Кирило, її чоловік, побіг мерцій по матерів; позбігалися, плачуть. Кирило сам себе не тямить. Вона знову прокинулась. Матері як заголосили, так вона захарчала і знову умерла. Я кричу: "Не плачте, бо їй гірше, може, це вона од того умирас". А воно ж, кажуть, що як рідна мати при такім случаю є, так буде важче. Так вони взяли повиходили у другу хату, а ми вже

*Різдво Христове. Київщина.
Імовірно друга половина XIX століття.*

з бабою доглядаємо. Я трясу її, баба воду ллє й гукає: "Одарко, Одарко!" Вона тільки що ротом зівнула. Я мерцій води як линула, вона її ухнула, а далі прийшла в себе, стала їй дещо обзвиватися. А я що страху набралася, ніколи ще так не боялася. Думаю, як умре у мене на руках, то ще мені гріх буде. Вона третій раз як умерла та ожила, то аж тоді трохи очуяла. Матері породілі взяли її тоді гуртом, у другу хату перенесли, як уже трохи перестало з неї литися, бо, як нашлось містище, то почало з неї литися, так, мабуть, відер двоє налилось. Так хто його знає, отака жінка здорована, а не дай Бог нікому так дітей родити. Та вже вона, як поклали її у другій хаті, трохи очуяла. Усі ми пораділи.

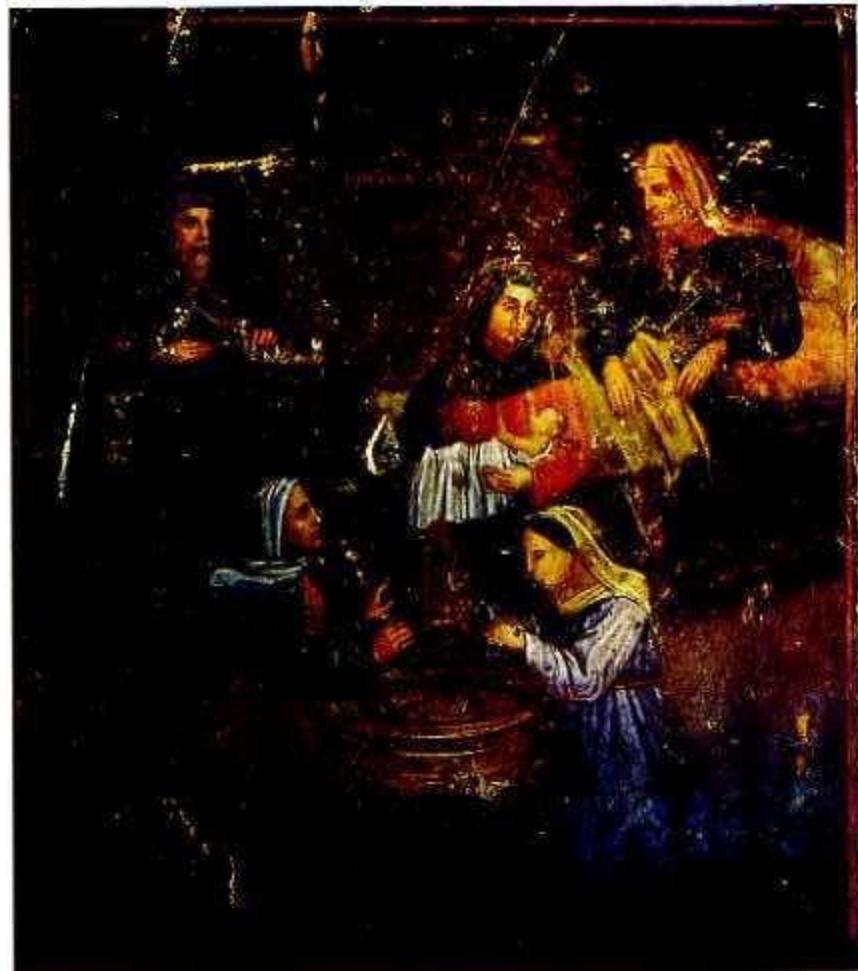
Воно ж ішче кажуть, як багато людей знатиме, то важко буде дуже вести дитину, а їй же сердечний попалося під такий день, що людей багато знатло: на другий день на Пречисту, а у нас тоді мел був, — свекор був титарем,— тому багато людей знатло. А кажуть, що як багато людей знає, то ото усіх їх гріх треба переносити. Хай Бог милує. Як так діти вести, то краще без їх бути" (Записав Ю. С. від Оляни С. 23/8 1896 р.).

* * *

"Ой, вутіночко моя! Встаньте, Мар'яно!" — обізвалась Варка сривожено в саму північ, як спала поруч з Мар'яною.

"Що там таке?" — спітала її сестра дуже злякано, бо та крізь слізози наче будила її.

"Встань, вутіночко, я кров'ю пісплила уже вся. Мабуть, смерть моя прийшла до мене".

*Різдво Пресвятої Богородиці.
Київщина. Імовірно кінець
XIX ст.*

“Ох лихо, що ж там таке?”

“Це ж моє лихо прийшло до мене, я вже знаю”.

Засвітили. Мар’яна прибрала з долу кров, стала розпитувати. Варка почала казати, що це їй уже третій раз отак і все до смерті доходило, та акушерка рятувала. А це вже нічого не пособиться. Перший раз, як була вона вже важкою, але ще не почулася, та з неї так і пішла кров. І тоді згадала, що дуже потрудилася.

“А тривай лиш, — каже Мар’яна. — Було й мені в монастирі храмовському. Тут мені говіть і сповідатися, а я багато дуже тоді сходила ногами та мало не скинула дитину”.

Стала та трохи веселіша, а ця почала розказувати про одні свої трудні пологи: «Тричі простилися і аж світом Бог дав. А то вже я геть приготувалась умирати. Уже заспокоїла і бабу, кажу: “Бог знає, що робить оце з нами, на те його воля, як умирати, то й умирати”».

Дитина на поперек

Горе жінці бідолашній, що носить дитину впоперек під грудьми. Отак скоріше за все задушують. І скотині, і людині так само.

До попа не йдуть ніколи в світі, щоб допоміг або чим зарядив. Буває тільки, що вже як і до смерті доходить породіллі, то біжить батько або хто-небудь з рідні просити попа, щоби

"врата" одчинив у церкві і так їх покинув, поки не народить породілля. Як коли, то й молебень наймають.

"Оце вже років 20 тому назад мала моя жінка родить оцю Софію, що тепер лежить на заробітках, — починає розказувати Юхим Щербина. — Якось так зіступкалаась, родить і ніяк не ослобониться. Цілий тиждень вона мучилася. Діждали суботи, увечері проти неділі баби, котрі доглядали мою жінку, посилають мене до церкви. Я знявсь і пішов у Любомирку до церкви Богу помолитися. Приходжу, аж піп поїхав у Матвіївку, там буде й службу служить. Я ноги на плечі та в Матвіївку, приходжу на кінець одправи. Я зачекав, поки піп вийшов із вівтаря, підішов до нього, розказав, чого я прийшов. Так він зараз повернувся у вівтар, надів ризи, одчинив врата, одправив, що там йому Бог дав. Я подякував і пішов через ліс додому."

Як останній засіб відкривали царські ворота, у що вірують багато християнських народів (Чубинський, 4; Гринцевич, 73; Малинка, 260; Януржинський, 76; Янович, 71; Liebrecht, 332; Миличевич; Балов, 92; Гриченко, 26; Іванов, 24); зустрічається цей звичай і у турків (Stern, II, 297).

Приплескування голови й інших частин тіла новонародженої дитини

Коли народжується дитинка, то найчастіше її голова виходить трохи видовжена. Баба-пупорізка зараз пригорщами трохи присадить, подавить руками і обруглить голівку, а інколи й тім'ячко загаптовус, порохнею* посилює і животика віправить. Потім вже м'яким хлібом витирає спину. Вушка позакладає за подушечку, щоб не було капловухе.

Горбате щоб не було, спочатку кладуть на рівному, без подушечки.

І це скрізь знають матері й роблять своїм дітям, щоб встегнитися від лиха.

Примітки під час пологів

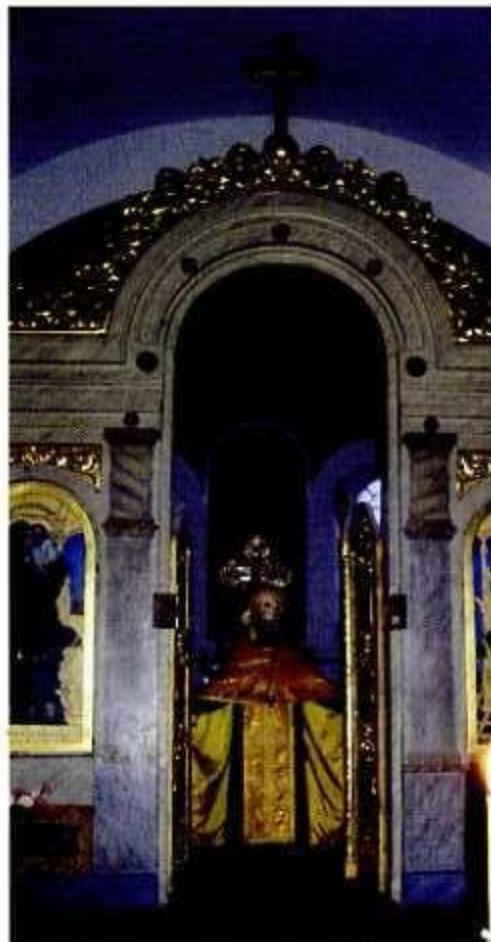
Якщо під час пологів присутні люди дадуть породіллі умерти, то для всіх не буде гріх, бо можна її одволати, коли лити холодну воду.

Як у хаті є породілля, а селом несуть покійника, то треба двері зачинити, бо буде нечисть на дитині.

Уbezпечення породіллі й деякі звичаї щодо новонародженого.

Жіні, що має народити, а також дитині постійно загрожує небезпека: лихі очі людей і невидима сила злих духів.

Віра в лихі очі (böser Blick) поширена в усьому світі в усіх народів і пов'язана з вірою у незвичайну силу очей, того дзеркала душі. Інколи з цим же пов'язують і віру в надзвичайну та шкідливу силу слова — пристріт. У слов'янів віра в лихі очі та пристріт ще й досі зберігається. У Німеччині її в Західній Європі такі вірування все частіше зустрічаються зі скептицизмом і поступово забиваються. Не варто тут говорити довше про це, бо можна так запровадитися далеко. Щоб не говорити багато, обмежимося універсалістством цього вірування — воно є спільне для всіх народів і зафіковане у працях багатьох дослідників.

Піп відчиняє царські врата

*Порохня — середина трухлявого дерева (верби); потертъ, труха.

Великий матеріал зібраний у Ploss, Temesvary, Ред'ка і Ветухова та ін.

Для порівняння: див. *Бібліографію*.

Перед самими пологами у ліжко жінки кладуть часник, сокиру, ніж з кістяною ручкою або зашивають у пазуху сорочки часник і голку (Гринцевич, 72), закривають подіжницю простирадлом. Зазвичай усе робиться перш ніж дитина з'являється на світ.

Україні, щоб уберегтися від лихих очей, використовують ті самі засоби, що зазвичай допомагають і проти злих духів. Під ліжко кладуть якесь металеве знаряддя: чи то сокиру, чи ніж, чи ножиці або навіть шмат значайного заліза (Ящуржинський 78; Малинка, 263; Kolberg, 175; Шухевич, 3; Чубинський, 6; Гринцевич 72, 82; Kolessa, 117).

Такий засіб відомий багатьом європейським народам. Так, у німців і слов'ян залізо має велику силу проти пристріту і злих духів; його, як правило, носять при собі аж до народження дитини (Kolberg, Dan, Grüner, Wuttke, Segel та ін.).

Значення заліза обґрунтоване у праці Кайнцля.

Місце покладання заліза не має значення. У нас зазвичай кладуть його під ліжко, в колиску або під неї.

Найчастіше зустрічаємо зі звичаєм ставити сокиру на поріг під час пологів, або це ще робиться у нас на хрестині (Kolessa, 118; Милорадович, 23; Bartoš, 5; Ящуржинський, 78).

Особливо велику силу має ніж. Його ставлять на поріг або вбивають в одірок, у варіцабі, в землю, у ворота, кладуть під ліжко або до колиски (Сумцов, 71; Міличевич, 195; Гринцевич, 204; Temesvary, 70; Schmidt, 505; Малинка, 19; Temesvary, 67; Kosiński, 62; Корепніцький, 209; Ред'ко, 70; Іванов, 36 (під подушку); Segel, 58—59 (подушка); Stöber, 113).

Другим важливим засобом є вугілля (Ящуржинський, 78; Шухевич, 2; Коlessa, Bır, 98; Франко, II, в, 217—8, Гринцевич, 207; Чубинський, I, 135; Fossel, 65). Його вживають також проти слабості (Сумцов, Обер, 8; 627—8, Коlessa, 95; Valjavec, Narodne pripovedke, 1858, 247; Ploss, 139 і д.; Корепніцький, 210; Іванов, Знахарство; Гринцевич, 206 і Fossel, 65; Чубинський I, 135; Glück, 403; Dan, 286; Vrbka, 319; Segel, 58—59).

Дуже допомагає печина, тобто глина з печі (Шухевич, 2). Гуцули зав'язують у мішечок часник, печину, вугілля і глину із сілів і прив'язують не на праву руку дитини. Вкільчи кожну з цих речей, прив'язують відповідні замовлення ("аби ти була така люта, як часник").

Не менш помічний часник, який у нас носять зазвичай на шийці в кишенні або зашивають в одязі. Подекуди кладуть часник в колиску, а в Угорщині натирають ним двері й поріг (Сумцов). Це інші поширені по всій Європі, зокрема в Німеччині, Угорщині, Італії, Греції, Болгарії, Португалії (Ред'ко, 65; Drechsler, 208; Temesvary, 70; Segel, 58—59).

Відома також присказка "часник дитині під язиком" (Дерлиня, 122).

Окрім часнику, відоме також використання різноманітних рослин, наприклад васильків; до того беруть у здоровім стані полин, чортополох, чорнобиль (Сумцов, Ploss [римляни, новогреки, серби]. Потебія, Малорос, лічебники XVIII в. [корінь дигловий і чорнобиль]; Ред'ко, 60; Гринцевич, 204; Gustawicz, VI, 227).

Загалом у Європі поширене застосування мітли або вінка, які ставляться зазвичай на порозі (наші записі; Сумцов, Л. об., 16; Temesvary (68, 69, 70); Афанасьев, III, 498 [лужицані]; Patschovsky, 55; Wuttke, 358—260).

Від уроків і від злого духа допомагають також стрічки, хустки і подібні речі червоного кольору. Виставлення гуцулами червоні плащіки теж можна віднести сюди (Франко, Liebrecht, Dan, Vrbka, Temesvary, Wuttke, Krauss, Toepper, Lillianalowa, Drechsler, Segel).

Від пристріту на Україні дитину лікують, облизуючи і плюючи на неї (Ящуржинський, 77; Сумцов, Л. об. 4; Гринченко, Из у. н., 60—61; Іванов, Знахарство, 734). Це зазвичай робиться так: мати або баба проводить язиком уздовж і вінoperек по обличчю дитини і витирає його пазухою свої сорочки, спльюючи і читаючи "Отче наш". Схожий звичай зустрічаємо у сербів, поляків, болгар. Спльювання відоме

Смуга з червоної глини на хаті була оберегом, захищала від злих духів

Коли купала, клала до води любистку, щоб любили дівчата.
Одигала сорочечку перед чистотою печі, вигрівала і хрестила її. Огонь і хрест відганяють нечисту силу.
Боялась і тримала, щоб, була, не впав на нього злій погляд і щоб не наврохив. Кілька разів бабу Улиту приподіла, щоб викачала переліяк.
Не снить добре, зривається зо сну та кричить.

Улас Самчук

було вже в давнину, що можна бачити у Плінія, як ліки від пристріту на дитину (Сумцов, Лич. об., Kolberg, Mazowsze, Świętek, Ploss, Lilientalowa, Ciszewski, Грищевич, Трінченко, Glück, Fossel, Laube, John).

Також допомагає плювання в лиці тому, на кого наслали пристріт (Колесса, 98; Krauss, 12; Ploss, Kind I, 140; Drechsler, 208; Wuttke, 171—2).

Подекуди плюють у воду до купелі (Грищевич, 204).

Від пристріту відомо також безліч замовлянь і молитов. У старих требниках зустрічаємо спеціальні молитви “од захорості і од позору”.

Від уроків допомагає також свячена вода, якою або кроплять, або дною її шини із сажею (Яструбов, 112; Vrbka, 319; Temesvary, 69).

Коли не допомагає вугілля, тоді ллють воду на серп, на косу, полонуть у ній усі ложки і кілоталки та дають пити з кужівки (Колесса, 98). Подекуди обмивають людину, клямку від дверей і вікна верхньою стороною руки навколо і дають уреченному напитися (Франко).

Досить часто проти уроків застосовують сіль, натираючи нею дитину або залишаючи коло неї. У нас кладуть її на стіл (Сумцов, Ploss, Редько, Köhler, Temesvary).

У багатьох народів збереглася віра в те, що від пристріту захищає вивернутий одяг, сорочка і панчохи (Korernicki, 197; Шухевич, 6; Грищевич, 204; Чубинський, I, 108; Fossel, 58; Toepper, 41; Lilientalowa, 151).

Вірили, що коли обтертися сорочкою, то уроки не прицепляться (Korernicki, 200). При цьому слід примовляти: “В чим я тебе породила, в тім я тебе од/обходила” (Іванов, Знаменство, 734; Грищевич, 210; Segel, 59).

У сербів обтирають дитину другою стороною сорочки, щоб заснула (Krauss, 548).

Особливо від уроків охороняє дъоготь, чи будь-яка мазь, яку кладуть під ліжком. На Буковині це робиться для захисту від наслідків відіцдини нечистої жінки (під час місячки). (Jaworski, Aus dem Bukowiner Alltags Leben, Unquell, 1898, 97). У Македонії мати обкурює дитину протягом 40 днів дъогтем і сіркою; щоб відстрищити “вештиць” від колиски, робить на ній знак хреста дъогтем (Яструбов, 460). Подібно роблять і єреї (Segel, Wierzenia, 57). На Україні малюють на воротах хрест дъогтем, щоб мрець не вертав, особливо унір. Дъогтем затикають також вуста унірям, щоб не сасали людей (Ефименко, Уныри, Київська Старина, 1883, VI, 377). Сила дъогтя відома і сербам.

Інколи просто кладуть догори дном перевернене начиння (Іванов).

Як допоміжний засіб, практикувалося також обмивання сечею (Грищевич, Gräner, Pierzchała, Segel).

Уреченою обкурюють (Грищевич, 205).

Особливе значення в таких випадках має мандрагора або вончі агоди (Gustawicz, VI, 229).

У Куп'янському повіті кладуть перед порогом Йорданський кіл (Іванов, 24).

Допоміжним засобом проти уроків і злих духів бувають, як відомо, різноманітні амулети, які вішують дитині на шию. З найдавніших часів амулети відомі всім народам, і широкористовують їх, щоб захиститися від хвороб (тобто від злого духа). Українські амулети, серед яких найбільше єврейських, описані в статті Н. Weissenberg “Südrassische Amulette”. Дещо заходимо також у Шухевича.

Однак, незважаючи на всі захисні засоби, дитину можна уректи; це може зробити і зловісне не зла людина. Тому скрізь забороняють дивитися на маленьку дитину і тримають її за заслонкою. Коли ж хто й кине оком, то мусить сказати якесь застережне слово, на зразок “ніврюку”, “рости велике”, “das ich dich niit verschrei”, або “камінь у лубі, печина в груді”, “тобі на зависть, мені на користь”, “сіль тобі

*Різово Марії. Фрагмент ікони з села Лісковатого.
Друга третина XVI ст.*

в вічі, печина на зуби, а камінь на груді" (Яструбов, 113), або "яке то пухнявенько, ніпроку", "як же сі справлю" (Колесса, Вір., 98); "на пса вроки" (Франко, 181; Чубинський, 128; Nowosielski, 154 та ін.; Гринцевич, 204; Kolberg, XX, 132; Krauss, Sitte, 43; Lilientalowa, 151; Балон, 98; Drechsler, 208; Grüner, 36; John, Oberlohma, 160; Wuttke, 388; Rajek, 218).

Після пологів породіллю кладуть на припілок, щоб усунути породіві болі, кровотік чи корчі, повитухи знову вдаються до різноманітних засобів. Пок'язують їй живіт рушником або ставлять горнець, натирають тіло мілом і дають їй їсти відвар із кропиви, лопуха і шандри, з цвіту фіалок та їсти сиру моркву (Гринцевич, 83).

Слати її суверо забороняється, бо може більше не прокинутися (Гринцевич, 83; Fossel, 55).

Не можна виливати купіль після заходу сонця (Малинка, 55; Милорадович, 59; Liebrecht, 318; Kolberg, XV, 132; Lilientalowa, 149).

Ворожіння по дитині. День уродин. День уродин має таке саме велике значення, що є день зачаття.

Передусім слід зазначити, що найкращі й найцінливіші пологи відбуваються раніше. Дитина, народжена вночі, буває спокійна, заспана, народжена вдень — сердита і з добрим аппетитом (Милорадович, 20). Як згадується в одній пісні, дічинка, приведена на світ вночі, не має щастя (Сумцов, О. в., 74, ідем, 76); так само вважають і німці в Семигороді (Ploss).

Дитина, народжена на Наума, буде мудра; на Благовіщення — дурнувата; на більше свято — нещаслива (Милорадович, 20), каліка або безумна (Іванов, 26).

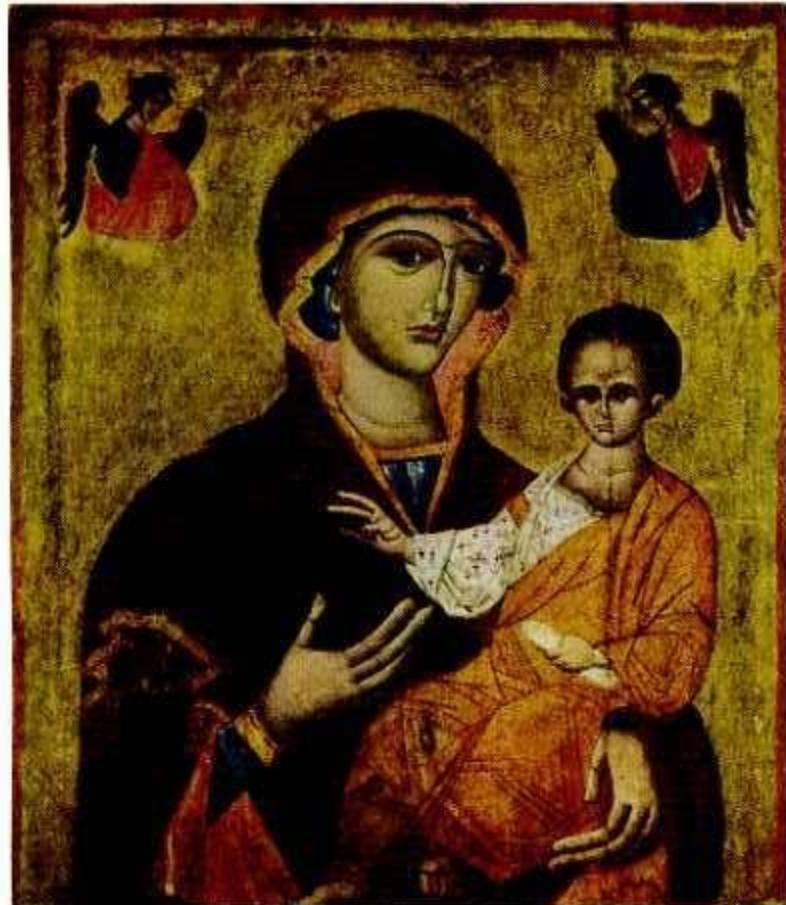
Коли дитина приде на світ у неділю, то буде пристрасна, у чехів кажуть, що щаслива дитина, народжена в неділю (Вагто, 4). Зрештою про недільних дітей кажуть, що вони можуть бачити духів (Ploss, Toepper). Найнешансливіші діти, народжені в п'ятницю; в понеділок рождається віщуня, в четвер — багач (Іванов).

Вірмени тішаться, коли пологи винадуть на Сощество Духа Святого, бо, за народним віруванням, тоді дитина буде розумна (Бунятов, 253); народжені на Вознесіння будуть щасливі, на Воскресіння — віщунами. У євреїв найліпший день вівторок; дитина, народжена в п'ятницю, буде побожна, народжена в суботу стане розбійником.

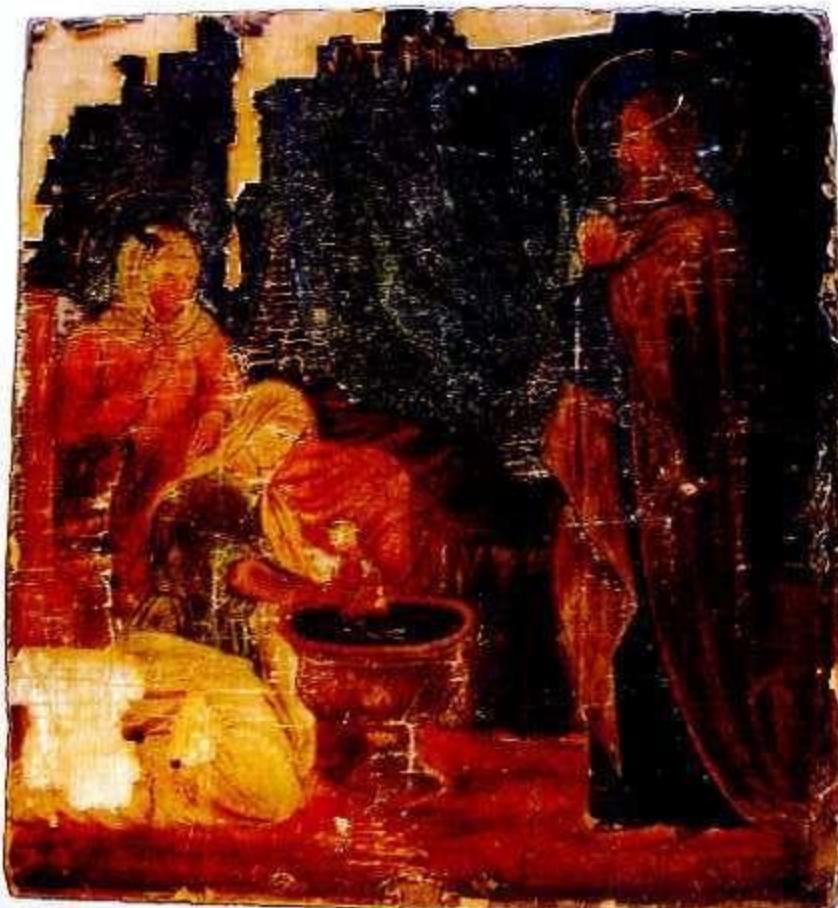
Доля. На Гуцульщині кажуть: "Ледве народиться дитина, збираються 12 судів, що сідають на столовім вікні. Судді ті призначають для дитини одну зорю, що світить так довго, як довго живе дитина; коли зоря упаде, умирає людина, якій вона при родинах була призначена" (Шухевич, 2).

Віра в долю особливо притаманна слов'янам і перенісфікована в особах "рожениць", "судільниць", "віщиць" та ін. Шоб не переповідати того, що вимагає окремого трактування, посилаємося на наступну літературу: Веселовский, Судьба-доля в нар. представлениях славян; Потебня, О доле; Соколов, Новый материал для объяснения амулетов; Ляцкий, Заговоры; Афанасьев, Поэт. воззр. славян на природу; Иванов, Нар. рассказы о доле; Срезневский, Роженицы у славян и других языческих народов; Ploss, Das Weib, II, розд. XXXVII., Das Kind, I; Бр. Нушич, Косово; Барсов, Северные сказания о лембоях и удельницах та ін.

Ворожіння на майбутнє дитини. Вже під час нагітності деякі ознаки свідчать про долю майбутньої дитини.

Богородиця Одигітрія.
Перша третина XV ст.
Красів (Миколаїв)

*Різдво св. Миколая. Київщина.
Імовірно кінець XIX ст.*

Так, вважають, що коли у жінки виходить з грудей корм, то дитина помре (Милорадович, 16).

Коли жінка хоче соленої риби, дитина не житиме; коли захоче свіжої, то житиме (Милорадович, 16).

Коли дитина одразу починає кричати, то це добрий знак (Іванов, 26; Іринцевич, 86; Балов, 96; Малинка, 383), крикливі дитини з гострим посльдом буде зла і склонна до обмовляння (Милорадович, 20). У німців же навпаки (Fossel, 62).

Тиха дитина, що "навчить", недовго поживе (Малинка, 283).

Недовго житиме дитина, що зараз по народженні поводить очима (Малинка, 283).

Брак розрізу коло перенесе віщую смерть (Малинка, 283).

Так само, коли вродиться лицем вниз (Чубинський, 8; Іринцевич, 86; Іванов, 26).

Коли дитина стискає кулаки, то буде скуча; навпаки, коли їх розкриває, буде щедра (Малинка, 283).

Діти, уроджені з обмотаною пуповиною, виростуть аморальними (Милорадович, 20).

Коли очі дитини заплащені, буде спляча (Чубинський, 6) або буде довго жити (Сумцов). Коли розплащені, зло їй буде на світі (Іринцевич).

Як "сорочка" висить збоку, то хлопець піде до війська (Чубинський, 5).

Коли в кутиках очей багато м'яса, то буде довго жити (Сумцов).

Помре дитина з довгим волоссям (Іванов, 20).

Щоб знати, чи дитина житиме: пускають волосся з воском у кутиль і дивляться, чи потоне, чи пі; коли затоне, то дитина умре (Балов, Благовещенський, Лебедин).

Дитина, уроджена з зубами, буде знахарем і матиме лікарські очі (Іванов, 26). В інших народів бачимо те саме. У слов'ян кажуть, що з зубами народжується унір.

Дитя вносить у життя матері нарівну пісню мовчання,
Від кількості годин, котрі мати проводить над ним, коли воно не саме нічого не вимагає,
а живе від думок, якими
абайливо його обкутоють,
залежить зміст тієї пісні,
програма, сила, творчість;
мати в тихому спогляданні
дієтає натхнення, якого потребує
праця, виховання.

Януш Корчак

Съомачата

Съомачата — це діти, що родяться на съомому місяці. Живуть вони, як і ті, що породилися на дев'ятому, а часом — то й краще: оце й покійний N. съомак був. Тільки кажуть, що вони замирають на съомому місяці чи аж на съомому році, але як перейдуть оце замиряння, то вже житимуть і більш як за сотню літ.

“А які ж вони і чого родяться на съомому місяці?” — “Бог його знає! Вони одинакові діти, як і ті другі, тільки що не будуть так зараз усього розбирати і виглядатимут так, як би лише купи держалися. Я не бачив, але розказують ті, що їх мають”.

От як дитина родиться на съомому місяці, то її на руках обполощуть, бо страшно, щоб не пошкодити її. Годують так: заливають прямо молоком із грудей, бо само воно не хоче брати і не може.

У різних народів стрічаємося з думкою, що дитина, уроджена на съомому місяці, більш життезадана і має віщу силу. Погляд на специфічну віщу силу съомачаток витворився з самого факту, що тільки семимісячні діти залишаються жити, а восьмимісячні умирають, та в зв'язку з вірою в містичне число 7. Таку саму силу має съомий у родині син (Wuttke, Grimm, Birlanger). У чехів кажуть про съому з ряду дитину, що вона побачить у 7 років усі скарби, сховані в землі (John, Sitte, 104, Jechnilz, Prager Mitt., VI., 203). У нас в Україні вірять, що дитина в 7 років бачить домовика (Ястребов, 145).

З того самого джерела і віри в силу лицарів-семиліток (Савич, Заметка о малорусских семилетних богатирях или близнецахъ, 753—759; Гріченко, 269—271; Миронь, Сожженіе уширея въ с. Нагуевичахъ, 118).

Жінка на другім світі

Розказують люди: “В одному селі умерла вагітна жінка Матвієва Оляна. Так її і поховали. Коли чують, щось плаче. Люди зразу полякались, взяли і одкопали її. Аж вона плаче: “Нашо ви мене закопали, я ще не вмерла, а лише заснула. Мені там дитину мертвяки хрестили і сказали, що мені ще п'ять років жити, ще не пора”.

Коли поліжниця умре, то кажуть, що вона приходить до дитини і дас їй ссати. Дитина йде по смерті до неба, якщо вона охрещена. Нехрещена стас потерчам, пиякою або блудним огником. Тому її ховають нехрещених дітей поза мурами цвинтаря.

Як слабе дуже дитя, то і родини не відзначають, а меріній до попа несуть, щоб нехрещене не вмерло часом. Бо як умре нехрещене, то не поховають за християнським звичаєм. Буває, що баба сама охрестить дитину, як тільки вона народиться. Як же дасть Бог, що не вмирає, а одужує, то родини святкують таки. На родині не запрошують никого, навіть не просяять батька та матір породілі: а хатні самі собі й сусіди, та баба — от і всі.